

VOLKAN KARAGÖZLÜ**

Söze Vurulan Mühür: Bâkî'nin Hâtem Kasidesi'nde Anlam Boyutları*

Seal The Expression:
Meaning Dimension of Bâkî's Hatem Ode

Ö Z E T

Aynı malzemeyle üreten iki sanatçının birbirine olan üstünlükleri malzemeyi kullanma şekline göre kaynaştırılır. Sanatçının ustalığı sanat eserinin değerini belirlemede başat rol oynarken sanat eserinin başarısını da ortaya koyar. Plastik sanatlarda görsel malzemenin estetik biçimde kullanımı biçim ile ilgili olmasına rağmen, yazılı eserlerde işitme duyusu sanat eserini değerlendirmek için kullanılır. İster plastik sanatlarda isterse yazılı sanatlarda olsun eserin başarısı, anlatımındaki ustalığa bağlıdır. Yazılı eserlerde bu ustalık kelime ve kelimelerin kullanıma biçimlerinde ortaya çıkar. Üzerinde araştırma yapılacak sanat eseri şiirse ve oluşturulduğu dönemin sosyal, ekonomik, psikolojik ve kültürel bağlamından kopmuş ve uzaklaşmış bir sanat eserinden söz ediliyorsa, sanatçının üslubunu belirlemek bir kat daha zor hâle gelecektir.

Bâkî'nin Semiz Ali Paşa'ya sunduğu Hâtem Kasidesi, anlam ve anlatım olanakları bakımından son derece dikkati çeken bir yapıya sahiptir. 57 beyitlik kasideyi bir sadrazama sunulmuş, sanatlı süslü söyleyişleri olan bir şiir olarak okunak mümkün; fakat şairin üslubu ve kelimeler arasındaki ilişkiler çözüldüğünde şiirin sadece caize almak için sunulan veya şairin sanat gücünü göstermek için yazılan satırlardan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır.

Bâkî'nin kasidesi iç içe geçmiş çeşitli anlam katmanlarından oluşmuştur. Bunlar sayesinde anlam yelpazesi genişletilmiş şiirde adeta anlam yumağı oluşturulmuştur. Beytin ilk okundüğündaki anlamı, kelimeler arasındaki anlam ilişkileri değerlendirildiğinde daha sonra farklılaşmaktadır. Şairin dili ustaca kullanılması sayesinde ortaya çıkan bu durum sonucunda şiir değişik anlamlara gelecek şekilde okunabilmektedir.

ABSTRACT

The superiority of the two artists who produce with the same material is due to the way they use the material. The master of an artist plays a key role in determining the value of a work of art, but also reveals the success of the work of art. Although the use of visual material in aesthetic form is related to the form in plastic arts, the sense of hearing in written works is used to evaluate the work of art. Whether it is in plastic arts or written arts, the success of the work depends on the mastery of the expression. This mastery in written works, has revealed words and the way words are used. If the artwork to be investigated is poetry and if you are talking about a work of art that has broken away from the social, economic, psychological, and cultural context of the era it will become a bit more difficult to determine the style of the artist.

Hâtem Ode, presented by Bâkî to Semiz Ali Pasha, has a very remarkable structure in terms of meaning and expression possibilities. It is possible to read it as a poem with artful ornate pronunciations, 57 couplets eulogy was presented to a grand vizier. However, when relations between poetry style and words are resolved, it is understood that poetry is not merely the lines presented to show or to show the artistry of the poet.

Apart from the composition brought by the form on the ode, on account of the composition feature created by Bâkî, continuity of narration and changes in narrative can be observed. One characteristic of Hâtem Ode is that there are all traceable tracks among the couplets. So much so that in the beginning the features of a seal, the materials used in

* Makalenin Geliş Tarihi: 23.01.2019 / Kabul Tarihi: 12.04.2019.

** Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (volkankaragozlu@nevsehir.edu.tr), Orcid Id: 0000-0001-7796-122X.

Kasidede biçimin getirdiği kompozisyonun dışında Bâkî tarafından oluşturulan kompozisyon özelliği sayesinde, anlatımın sürekliliği ve anlatımdaki değişiklikler gözlemlenebilmektedir. Hâtem Kasidesi'nin bir özelliği de beyitler arasında izlenebilir bütünlüğün olmasıdır. Öyle ki nesib bölümünde bir mührün özellikleri, mühürde kullanılan malzemeler, mührün şekli, yapısı, parçaları... kısacası mührün yapım aşaması sırasıyla takip edilebilmektedir. Kasidenin anlatımındaki bu izlenebilirlik şiirin tamamına yayılmış ve redifin de etkisiyle mühür (hâtem) şiirin omurgasını oluşturmuştur. Şiirin kompozisyonundaki ikinci önemli özelliği, anlatımdaki sürekliliğin görselliğe de yansmasıdır. Böylelikle anlatımın izlenebilirliği görsellikteki sürekliliği de sağlamış ve donuk fotoğraf kareleri şeklindeki tasvirler, hareketli karelere dönüşmüştür.

the seal, the shape of the seal, the structure, the pieces. In short, the stage of construction of the seal can be followed in order. This traceability in ode's narrative spread over the poetry and created the backbone of the poem poetry with the influence of word after the rhyme. The second important feature of the poetic composition is that the continuity of expression is reflected in the visual. Thus, continuity in expression, but also offers visual and traceability depicted as pale snapshots are turned into the movable frame.

ANAHTAR KELİMELER

Bâkî, kaside, mühür, üslup, anlam katmanları.

KEYWORDS

Bâkî, ode, seal, style, semantic stratum.

Giriş

Bâkî, Osmanlı şairleri arasında söz sultanı ünvanını alan, daha çocukluğunda yazdığı şiirlerle dikkatleri üzerine çekmeyi başaran bir şairimizdir. Şairin, 1561 tarihinde sadrazam olan Semiz Ali Paşa'ya sunduğu iki kasideden daha az meşhur olanı hâtem redifli kasidesinin, anlatım ve anlam özellikleri dikkate alındığında bunların çok farklı olduğu görülmektedir. Bu özelliklerin belirlenmesi için, teker teker beyitlere odaklanmaktan çok beyitlerin ihtiva ettiği anlamı dışlamadan, kasidenin bütününe bakmak, bu bütün içerisinde şiirin anlatım ve kompozisyon özelliklerini tespit etmek gerekmektedir. Kasidenin bütünü üzerine araştırmanın yoğunlaştırılması, Bâkî'nin anlatımı ve sanatı hakkında bilgi sahibi olmanın yanında, kaside biçimi hakkında daha önceki bilgilerimizin gözden geçirilmesini de sağlayacaktır.

57 beyitlik kasidede redifin etkisiyle hâtem en az bir defa her beyitte kullanılmıştır. "Redifli manzumelerin diğer manzumelere nazaran ayrı bir özelliği vardır. Bu manzumelerde redif olarak seçilen kelime her beyitte bütün anlamı, bir mknatısın demir zerrecelerini kendisine çektiği gibi kendisine yöneltir." (Sefercioğlu 2008: 321). Anlatımı ve anlamı etkileyen bu durum şairin kelime kadrosunu sınırlandırdığı gibi anlatım olanaklarını da kısıtlar görünmektedir. İlk bakışta bu tür kullanım şairin elini kolunu bağlayan bir durum olarak karşımıza çıksa da Bâkî'nin sanatçı kişiliği, ayrıntıya son derece vakıf olan gözlem gücü, kelimeleri kullanma

kıvraklığı sayesinde diğer sanatçıları zorlayacak bu durumu Bâkî sanat-sal-estetik bir biçimde şiirine aktarmıştır. Özellikle anlam bakımından teksif edilmiş beyitlerde kelimelere birden fazla anlam verme, kelimeler arası anlam ilişkileri ve söz sanatları sayesinde anlamın çeşitlendiği, çoğaltıldığı görülmektedir.

Kasidenin ilk beytinden son beytine kadar hâtem (mühür) kullanıldığı için beyitlerin anlam eksenini mühür üzerindedir. Mührün beyitlerde özne görevinde kullanılması; özellikleri, yapısı, kullanım şeklinin anlatılması ve kişileştirilerek Osmanlı sosyal yapısındaki insan davranışlarının aktarılması sayesinde, mühür şiirdeki en önemli unsur hâline gelmiştir. Anlam katmanlarının temelinde bulunan, kasidenin omurgasını oluşturan mühür tüm unsurları ile kasidede mevcuttur. Şiirin anlam ve anlatım özelliklerine geçmeden önce beyitlerde mührün nasıl ele alındığını belirtmekte fayda var. Beyitlerde mühür, bazen çok açık bir biçimde bazen söz sanatlarının altında, bazen de kapalı bir biçimde verilir. Özellikle bu anlam kapallılığında beyitlerdeki anlam çeşitliliği ve zenginliğini görmek mümkündür. Bunun yanında Osmanlı sosyal hayatından kesitlerin sunulduğu beyitlerde, redifin de zorlayıcılığı ile söz, ses ve anlam bakımından birbiriyle ilgili kelimelerin kullanılması sağlanmıştır. Bu beyitlerde çoğu defa aynı kelimeye birden fazla anlam yüklenmesi sonucunda anlam çeşitliliği ve zenginliği oluşturulmuştur. Kelimelerin sadece anlamı ve çağrışımları değil, ses değerleri de bu tür beyitlerde anlamı çeşitlendirecek biçimde kullanılmıştır. Böyle beyitlerde mühür ve özelliklerini takip etmek zorlaşmaktadır. Bu kullanımların örneğini kasideden alınan şu beyitte görmek mümkündür:

İncinin devlet kuşunun yumurtasına benzetildiği beyitte¹ yüzeydeki anlama göre mühür bu yumurtaya yuva hazırlamaktadır.

*Beyza-i tâ'ir-i devletdür o dürr-i şehvâr
Âşiyân şeklini bağlarsa n'ola hâtem²*

¹ Yazıda kullanılan beyitler Sabahattin Küçük (1994), *Bâkî Divânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 44-48.'den alınmıştır. Kasidenin metni ekler bölümü I numarada verilmiştir.

² "O, iri inci, devlet kuşunun yumurtasıdır, eğer mühür yuva şeklini alırsa buna şaşılır mı?"

Beyitte her biri özenle bir araya getirilmiş kelimelerin birbirleriyle olan ses, anlam ve çağrışım birliklikleri harikulade özelliktedir. Görünürdeki ilk anlam klasik Türk şiir geleneğinin özellikleri ile şiire aktarılan, dış dünyadaki gerçeklikle ilgilidir. Somutlamaların ve benzetmelerin bulunduğu bu anlam tabakasına diğer şairlerin eserlerinde de rastlanır. Şiirde anlatılanların, insan zihninde görünür olmasını sağlayan anlam tabakası da kanaatimizce burasıdır. Kuş yuvasına benzeyen mührün, yuva biçimi alması sayesinde, zihnimizde bir tek yumurtanın bulunduğu bir kuş yuvası belirlemektedir. Şiirdeki ikinci anlam tabakası ise mühür, mührün yapısı ve özellikleri ile ilgilidir.³ Buna göre beyza-dürr-hâtem-âşiyân kelimeleri beyitteki mühür ve yüzük ile ilgili anlamı taşıyan kelimelerdir. Âşiyân kelimesi kuş yuvası anlamında bir önceki tabakada anlamlı olduğu gibi ikincisinde yüzüğün yuvası biçiminde kullanılmış, yüzük yuvasına oturtulan iri incinin özellikleri anlatılmıştır. Bu inci devlet kuşunun yumurtasıdır. Beyza-i tâir-i devlet tamlamasında geçen devlet kuşu, klasik Türk şiirinde ele geçirilememesi, gölgesi üzerine düşenin hükümdar veya çok zengin olması gibi özelliklerle anılan hüma kuşudur.⁴ Devlet kuşunun baht, saadet anlamının dışında, hükümdarlığı çağrıştırması ve mühürlerin padişah tarafından sadrazamlara verilmesi⁵

³ Hâtem, damga, mühür, mühür yüzüğü, hem basılmış mührü hem de mührün kendisine delalet eder. Bu kelime yalnız üzerlerine, tersine ve çukur olarak, yazı hakkedilmiş asıl mühürler değil, üzerlerine dinî yahut uğur getirici sanılan yazılan hakkedilerek mühür gibi kullanılan şeyler hakkında da kullanılır (Allan 1987: 359).

⁴ Türk ve İran mitolojilerinde kuşların en asili sayılması ve ayrıca devlet kuşu kabul edilmesi, hümanın başta Roma olmak üzere değişik kültürlerdeki güç ve kuvvet sembolü avcı kuşlarla benzerliğini hatıra getirmektedir... Devlet kuşu vasfındaki devlet kavramı hem iktidar (hümâyün kelimesinin "hümâ"dan gelmesi) hem de saadet ve ikbal anlamlarını içermektedir. Daima gökyüzünde yaşayan hüma yere bazan 40 arşın yaklaşır ve o zaman gölgesi kimin üzerine düşerse yahut başına konar veya pislerse o kişi ya hükümdar ya da çok zengin olur. Hümanın ayrıca hayatta iken ele geçmediğine, havada yumurtlayıp yavrusunu havada çıkardığına, ayakları olmadığına, hiçbir kuşu incitmediğine, tehlike hâlinde yavrularını kanatlarının altında koruduğuna ve onu bilerek öldürenin kırk gün içinde öleceğine inanılır (Kurnaz 1998: 478).

⁵ Her padişah için cülusunun ardından tuğrasını taşıyan en az dört mühür kazdırılır, padişahın kendisinde duran mühründen başka sadrazam, has odabaşı ve harem hazinedarında da (hazinedar kalfa) birer mührü vardı. Bir kimseye mühür-i hümayunun verilmesi sadrazamlığa tayin, geri alınması azil mânası taşırdı...

düşünülünce anlam çeşitliliğinin sınırları genişlemektedir. Bu çeşitliliği destekleyen bir başka kelime beyzadır. Bu kelimeye yumurta anlamının dışında, padişahların tuğralarından farklı olarak sadrazamların pençe adı verilen tuğralarında yumurtaya benzeyen tek çizgi olarak çekilen kavisli kısma beyza denmektedir.⁶ Ayrıca inci kelimesinin kullanılması mühür yüzük yanında taşlı yüzüklere de imada bulunmaktadır. Beyza, mühür, devlet, âşiyân kelimeleri bu anlam genişliği ve çeşitliliği ile birlikte kullanıldığında inci kelimesi, dış gerçeklikten aktarılan ve devlet kuşunun yumurtası olması gibi basit bir benzetme değildir, artık. Bâkî'nin anlatımında padişah tarafından verilen büyük bir saadete nail olma durumunu ortaya koyan bir araçtır. Ayrıca devlet (hüma) kuşu etrafında oluşturulan inanışların çağrıştırılması, şiirin oluşturulduğu dönemdeki inanışları da beytin anlam dünyası içine almaktadır.

Beyitteki şehvâr kelimesinin kullanımı da Bâkî'nin kelime seçimindeki ustalığı ve titizliğini gösteren başka bir örnektir. Dürr-i şehvâr terkibi sadece iri inciyi anlatmamakta, Farsça kurallara göre sonuna eklenen -vâr ekinin anlam özelliği beyitteki anlamla da örtüşmektedir. Padişaha ait olan, padişahlara yakışan anlamını da içeren bu kelime yerine dürr ile ilgili başka kelimeler de kullanabilirdi; fakat beytin anlam bütünlüğü göz önüne alınınca padişah ile ilgili bu kelimenin seçimi son derece isabetlidir. Beyitte kullanılan bu kelime sayesinde mühür padişahın ihsan ettiği bir hediye seviyesine yükselmektedir. Aşiyân kelimesi ile, hem kuş yuvası (dış dünya) hem de yüzük yuvası (değerli taşın bulunduğu bölüm) kastedilmektedir. Beyitteki anlam ilişkileri sonucunda hem mühre, hem kaşında inci olan yüzüğe işaret edildiği, mührün padişah tarafından ihsan edildiği, sadrazamların atanmasının bu şekilde yapıldığı (tarihi gerçeklikle uyum), aynı zamanda

Vezirler ve beylerbeyiler gibi devlet erkânının şahsî mühürlerinden başka resmî yazışmalarda kullandıkları yuvarlak veya **beyzî** büyük ebatta mühürleri vardı (Kütükoğlu 2006: 531). Padişahın halkaya geçirilmiş, tuğralı 4 mührü var idi bunlardan biri dört köşeli olup yalnız kendisi tarafından kullanılmağa mahsus idi, diğerleri yuvarlak olup...Sadrazamın bundan başka, diğer bütün eyâlet valileri gibi, daha iki mührü var idi; biri buyrultuların başına bastığı büyük mühür, ikincisi vezirlerin ve kendi resmî yazılarının sonuna bastığı küçük mühür (Allan 1979: 794).

⁶ Daha geniş bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1995), "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dair," *Belleten*, V, 17-18, s. 101-157.

resmi belgelerde mühürle birlikte sadrazamların pençelerinin bulunduğu⁷ ve bunların şekillerinin belirtildiği ortaya çıkmaktadır.

Buraya kadar ana hatları ile ele aldığımız beyitteki anlam çeşitliliği, Bâkî'nin anlatımındaki ustalığı göstermesi bakımından önemlidir. Kasidede beyitlerdeki anlam zenginliği, şiirdeki anlam katmanları vasıtasıyla oluşturulmuştur. Şiirin odaklandığı en temel anlam ise mühür ve onunla ilgili çağrışımlar. Hâtem redifli kasidede bir anlam katmanı olarak mühür tüm özellikleri ve kullanımları ile yer alır. Hatta şiirde bir mührün yapılışını aşama aşama izlemek mümkündür.

I.Hâtem Kasidesi'nin Kompozisyonu ve Anlatım Özellikleri

Kasidede nazım biçiminin gerektirdiği kompozisyonun dışında, Bâkî'nin oluşturduğu ve anlatım kompozisyonu olarak adlandırabileceğimiz bir üslup özelliği de görülmektedir. Bu kompozisyonun en önemli özelliği beyitler arasındaki anlamın sürekli olmasıdır. Kasidede beyitlerin anlam bakımından ilişkili olmasının yanında, mühür ile ilgili anlam sürekliliği ve anlatımın kasidenin bölüm özelliklerine göre ifade edildiği de görülmektedir. Buna göre kaside, klasik Türk şiirinin beyit üzerine odaklandığı, anlamın bir beyitte başlayıp bittiği ve şiirlerin beyit beyit anlamca değerlendirilmesi görüşünden ayrı bir anlatım özelliğine sahiptir. Nazım biçimine göre kasidenin 1-15. beyitleri nesip, 16-17. beyitleri gürizgâh, 18-37. beyitleri medhiye, 39-44. beyitleri tegazzül, 50. beyit tac beyit, 50-54. beyitleri fahriye, 56-57. beyitleri dua bölümüdür.

Bu bölümlerin tamamında mührün ve özelliklerinin anlatılması ile şiirde ikinci bir kompozisyon oluşturulmuştur. Buna göre nesip bölümünde mührün şekil özellikleri, yapımında kullanılan malzemeler, yapım aşamalarını görmek mümkündür. Özellikle 8. beyitten itibaren mührün yapılışı aşama aşama takip edilebilir niteliktedir. Medhiye bölümünde yapımı tamamlanan mührün kullanımı ile ilgili özelliklere

⁷ Hükümdar ve şehzâde tuğralarından başka veziri âzamın ve eyâletlerdeki vezir ve Beğlerbeğlerle Sancak Beğlerinin mütesellimlerin hükûmet ve eyâlet işlerine ait muharrerata imza yerine kaim olmak üzere (**Pençe**) ismi verilen ve tuğraya benzeyen alâmetleri görülmektedir. Bu (**Pençe**) tabirinin el pençesine benzemesinde dolayı verilmiş olması muhtemeldir...Pençelerin hepsi de **tek kavislidir**. Çift kavis, ancak tuğralarda olup başkaları çift kavis çekemezlerdi (Uzunçarşılı 1995: 111-112).

rastlanmaktadır. Böylelikle kasidenin bölümlerine göre değişen üslup, anlatımdaki yetkinliği de ortaya çıkarmaktadır. Kasidenin bölümlerine göre üslubun değişmesi, sadece nazım biçimine göre medhiye veya fahriyede anlatılanların değişmesi değildir. Hâtem Kasidesi'nde nesib, medhiye ve fahriye bölümünde mühür değişik aşamaları ile ele alınmıştır. Medhiye bölümünde yapımı tamamlanıp sadrazama verilen bir mührün artık kullanımı ile ilgili çağrışımlarının şiirde yer alması, sadrazamın gücünü mühür üzerinden göstermektedir. Şiirin anlatım kompozisyonunun başka bir özelliği ise aşağıda örneklerde gösterildiği üzere sesin anlamlı olarak kullanılmasıdır. Sesin anlama katkısı ve anlamla uyum içinde olmasını sadece beyitteki anlamı pekiştirmesi olarak kullanmıyoruz. Ses, beyitteki anlamı yönlendirmiş ve anlamın görünür olmasını da sağlamıştır. Kelimeler arasındaki anlam ilişkileri, kelimelerin anlamlarının zihinde görünür olması ve sesin, anlamı destekleyecek bir biçimde kullanılması kasidedeki görselliği de belirginleştirmiştir. Anlatımdaki süreklilik görselliği de donukluktan kurtarmış ve akış hâlindeki görüntüyü izlenebilir kılmıştır.

Matla beytinde hükümdarlık alametlerinden taç ve mühür ile şiire giriş yapılmıştır. Klasik Türk edebiyatının mecazlı anlatımı doğrultusunda kişileştirilen mühür, altın ve mücevherle başını süsleyip süs ve ziynette kendini Kayser'den üstün tutuyor.

*Zer ü geöherle kılup zîver-i efser hâtem
Zîb ü zînetde geöer hem-ser-i Kayser hâtem⁸*

Beyitte başını süsleyen bir insan olarak ele alınan mührün ziver-i efser kılması (başını süslemesi), beyitteki anlam katmanlarına göre farklı şekilde ifadesini bulur. Efser kelimesinin taç anlamı, şiirin ilk katmanı ile ilgilidir. Beyit bu anlamıyla tüm kelimelerinin aynen aktarılmasıyla şu şekilde ifade edilebilir: "Mühür altın ve mücevherle tacını süsleyip, süs ve zinette Kayser'i geöer." Hem-ser kelimesini denk, eş anlamında aldığımızda ise anlam: "Mühür altın ve mücevherle tacını süsleyip süs ve zinette (kendini) Kayser'le bir tutar." anlamı çıkmaktadır. Beyitte ser kelimesi taç kelimesini çağrıştırmak için kullanılmıştır. Beytin ikinci

⁸ "Mühür, altın ve mücevher ile başını süsleyip, süs ve ziynette (kendini) Kayser'den üstün tutar."

anlam katmanına göre, efses kelimesi taç anlamının dışında, taşlı yüzüklerde kullanılan terim anlamını kazanır. Özellikle ışığın toplandığı pırlantanın yüzey kısmına taç denir.⁹ Bu açıdan bakıldığında başını süsler, diye aktardığımız kelime grubu zîver-i efses kılıp, hem mührü hem de tacı göstermektedir. Mührün altın ve mücevherle tacını süslemesi ifadesi, mühür yüzüklerde halka dışındaki değerli taşın bulunduğu bölüme işaret etmektedir.¹⁰ Buradan kasidede daha ilk beyitte mührün şekil özellikleri ile bilgiye ulaşabiliyoruz. Beyitte Kayser kelimesinin kullanılmasının nedeni mühür ve tacın hükümdar alametlerinden olmasıdır. Kasidenin anlamı açısından önemli özellikleri barından beyit, kompozisyon açısından da önemlidir. Mührün anlatıldığı kasidenin ilk beytinde hükümdarın mücevherlerle süslü tacı ve onunla aynı güzellikte ve ondan daha değerli mühre dikkat çekilmiştir. Özellikle mührün değerli taşların bulunduğu kaş kısmına odaklanılmıştır. Beyitte Bâkî'nin şiirlerindeki görselliğin kullanımıyla ilgili ipuçları da bulunmaktadır. Bu beyitte söz sanatları insan zihninde olayların, durumların somut olmasını, ete kemiğe bürünmesini sağlamıştır. Burada ilk bakışta, başını süsleyen, başına en az bir Kayser'in tacı kadar değerli bir taç takan insan portresi gözümüzün önünde canlanır. Şiirin anlam katmanlarının ilkinde bu durum söz konusu iken, mührün anlatıldığı diğer katmanda ise efses

⁹ Doğru oranlarda kesilmiş pırlantanın bir yüzeyinden giren ışık diğer yüzeyinden yansır ve dağılarak "taç" denilen üst kısımdan yayılır. (<http://www.erospirlanta.com/icerik/pirlanta-ozellikleri> (1 Temmuz 2018))

Kemer:Pırlanta çevresini boydan boya saran Pırlantanın dış kenarına verilen isimdir.

Taç:Taşın kemerinin üzerinde yer alan kısımdır. (<https://www.thalespirlanta.com/pirlantahakkinda-merak-ettikleriniz/pirlanta-sozlugü-97.htm> (1 Temmuz 2018))

¹⁰ Yüzükler için en çok kullanılan maddeler gümüş ve bakırdır; eğer bunlara üzerine mühür hakkedilmiş bir taş takılmış ise bu da, kırmızı akik, şeb-çerağ, lâ'l taşı, âdî akik ve nefes gibi, az kıymetli taşlardan; firûze kullanıldığı da vardır ve bu taş, altın kakmalı yazılar ile muska şeklinde yontulmuştur. Mühür yüzük kaşına kazılmamış ise, mühre sap takılarak, bir kesecikte saklanır. Bâzan bir bağ ile boyuna asılabilmek için, mühür taşına bir delik açılır (Allan 1987: 362). Klasik Türk şiirinde yüzük şeklindeki mühürlerin halkalarından çok asıl mühür fonksiyonunu gören yüzük taşı ele alınır. Bu yüzük taşına kaş, fass veya nigîn denir. Yüzük kaşında değerli taşlardan; la'l, firûze, kırmızı yâkût, sarı yâkût, zümrüt, inci, akîk, lâciverd, mercân ve yeşb (yeşim) kullanılır. Şairler bir taşın zemin, diğerinin de çerçevede tezyinat olarak kullanıldığına işaret ederler. Klasik Türk şiirinde bu ikililerden la'l-firûze, la'l-zümrüt, kırmızı yâkût-zümrüt ve sarı yâkût-firûze anılır (Tunç ve Yeniterzi 2013: 2640).

kelimesinin kuyumculukta kullanılan anlamı ile birlikte, mühür yüzüklerin üst kısmına dikkat çekilmiştir. Mührün kağıda basıldığı kısım çeşitli değerli taşlardan oluşabilmektedir. Gevher kelimesi buna işaret eder, zer kelimesi ile düşünüldüğünde halka kısmının altından imal edildiği veya yüzüğün tamamının altın olduğu söylenebilir. Efser kelimesinin kuyumculuktaki anlamı pırlanta ile ilgili olduğundan buradan mühür kısmında değerli taş olarak elmas kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir beyit içinde mührün değişik özelliklerini kasidenin özelliklerini bozmadan verebilmek ancak kudretli bir sanatçının eseridir. Bu yüzden Bâkî'nin bu beyti kelimeleri ve kelimeler arası anlam ilişkileri açısından harikulâde özellikler göstermektedir.

Matla beytinin ses özellikleri de anlam ve görsel kompozisyonu destekleyecek nitelikte oluşturulmuştur. Beyitte 7 defa geçen -er sesi (zer, gevher, zîver, efser, geçer, ser, Kayser) ve ser, Kayser kelimelerinde oluşturulan cinas-ı mükerrer şiirde sadece sanat yapmak için kullanılmamıştır. Bâkî'nin şiirlerinde r sesi kafiye veya redifte ya da her ikisinde tekrarlanarak sesin şiirin sonuna bağlanması sağlanmıştır. Bu şekilde kasidede kafiyenin sesi beyit boyunca çağrıştırılmıştır. Kafiyenin sağladığı ritim ve ahenk beyit boyunca ses tekrarıyla artırılmıştır. Bu ritim ve ahengi anlam bakımından destekleyen r sesi bu beyitte görüldüğü gibi bazen bir mısradaki fazla kullanılabilir. İlk mısradaki 8 kelimenin 6'sında, ikinci mısradaki ise 3 kelimedeki kullanılan ses, Bâkî'nin şiirlerinde hareket ve dönüşümü ses yoluyla yansıtmaktadır.¹¹ Beyitte de mührün başını süslemesi, taç takması günlük hayatının dışına çıkan insanın fizikî değişimini verir ve bu ilk mısradaki anlatılmaktadır. Böylelikle hareketteki değişimin ses yoluyla verildiği görülmektedir. Hareketin ses yoluyla verilmesi beyitteki görselliği de belirginleştirmiştir.

İkinci beyitte Cem'in kadehine ve İskender'in tâcına sahip olan mührün şöhretiyle dünyayı ele geçirdiği görülmektedir.

*Nâm ile tutdı cihân mülkin olursa tân mı
Mâlik-i Câm-ı Cem ü tâc-ı Sikender hâtem¹²*

¹¹ Bkz: Hasan Kaplan, Bâkî'nin Ses Dünyası (doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 351-357.

¹² "Mühür Cem'in kadehine ve İskender'in tacına sahiptir, şöhretle dünyayı zapt etti, böyle olursa buna şaşılır mı?"

Klasik Türk şiirinde geçen iki hükümdarın sahip olduğu nesnelere ile beytin görünürdeki anlamı oluşturulmuştur. Buna göre İran hükümdarı ve şarabın mucidi sayılan Cem'in yedi mücevherden yapılan ve sihirli olduğuna inanılan kadehi ile İskender'in tacına sahip olan mühür, tüm dünyayı ele geçirmiştir. Cem'in kadehine câm-ı cihân-nümâ, dünyayı gösteren kadeh de derler. İnanışa göre Cem istediği memleketin hâline vakıf olmak için bu kadehe bakardı. İran hükümdarlarından Dârâb İskender'i bu kadehten seyrederek, hilesini anlar ve onu mağlup ederdi (Onay 2007: 81). Beyitte İskender'in kullanılmasına sebep bu olaya telmihtir. Mühürle ilgili anlamın ortaya çıkması için kelimeler arası anlam ilişkilerinin çözülmesi gerekir. Tevriyeli kullanılan nâm kelimesinin ilk anlamı olan şöhret ile beyti açıklamak mümkün. Dünyayı ele geçiren bir hükümdardan bahsedilmektedir. Bunun şöhretine şaşırılmaması gerekmektedir. Çünkü onda Cem'in kadehi ve İskender'in tâcı bulunmaktadır. Kelimenin ikinci anlamı olan isim ise mührün üzerindeki yazılara işaret etmektedir. Hükümdarlık sembollerinden olan mührün üzerinde mühür sahibinin adı yazılıdır.¹³ Buna göre bir ülkeyi ele geçiren hükümdarın orada hükmünün geçtiğinin göstergesi kanunlarının uygulanmasıdır. Sultanın buyruklarının uygulanması ise mühür ile olur. Beyitte nâm kelimesinin ikinci anlamı ile dünyayı zapteden padişahın kanunlarının uygulandığı nazara verilmektedir. Ayrıca nâm kelimesi, Cem'in kadehinin üzerindeki yazılara işaret ediyor. Rivayete göre Cem'in kadehinin üzerinde hatt-ı Cem denilen yedi türlü yazı varmış, gönül ehli olanlar bu yazılı kadehleri kullanır ve bu yazılara ithafen şiir söylerlermiş (Onay 2007: 185).

Görsel yönden iki büyük hükümdarın eşyalarına sahip, kudretli bir hükümdar olan mührün gücü, beyitte ses olarak da yansıtılmıştır. Beyitte ses yönünden dikkati çeken en önemli öge redif kelimesinin seslerinin

¹³ Yuvarlak, köşeli, beyzî, armut şeklinde veya etrafı tırtıklı biçimde hazırlanan şahsî mühürlerde **sahibinin ismi** bazan baba adıyla birlikte bazan da tek başına yer alırdı. Bu kadar basit olmayanlarda ise ismin önünde "abdühü" yahut "el-fakîr" tabirleri veya isimle birlikte bir mısra yahut bir beyit bulunurdu... Vezirler ve beylerbeyiler gibi devlet erkânının şahsî mühürlerinden başka resmî yazışmalarda kullandıkları yuvarlak veya beyzî büyük ebatta mühürleri vardı. Bunlar çok defa **şahsın ismiyle birlikte bir mısra** veya beyit bulunur, makam adı yer almazdı (Kütükoğlu 2006: 530).

beyit boyunca tekrar etmesidir. Kaside boyunca önemli unsur olan hâtem en az bir defa kasidede geçtiği gibi, bu beyitte kelimenin seslerinin beyitte kullanıldığı görülmektedir. Böylelikle kelime beyit boyunca ses bakımından hatırlatılmıştır. Hâtem kelimesini oluşturan -â, -t, -m, -ât, -tâ, -âm, -mâ, -hâ seslerinin beyit boyunca tekrarlanması hükümdarın gücünü ses yoluyla vurgulaması bakımından önemlidir.

Görsel kompozisyon bakımından beyit değerlendirildiğinde hükümdarın güç ve zenginliğini gösteren altından kadeh, mücevherle tezyin edilmiş taç ve mühür bulunmaktadır. Tevriyeli kullanılan nâm kelimesinin ikinci anlamı mührün üzerindeki yazılara işaret etmektedir. Bir önceki beyitte yüzüğün üst kısmında dikkati çeken değerli taşlar iken, burada taşların üzerindeki yazıya odaklanıldığı görülmektedir. Bir sonraki beyitte ise mührün üzerindeki değerli taş değişir.

*Meş'al-i mâhdur ol gevher-i şeb-tâb meger
Geçinür çenber-i gerdûn ile hem-ser hâtem¹⁴*

Beyitte yüzüğün kaşındaki taşa dikkat çekilmektedir. Şeb-tâb kelimesinin sözlük anlamı geceyi aydınlatandır. Gece parlayan ve şürde bir inanıştan dolayı kullanılan taşın diğer bir adı şeb-çerağdır.¹⁵ Beytin görünürdeki anlamıyla uygun olan bu kullanıma göre, geceyi aydınlatan mücevher, ay meşalesine benzediği için kendini feleğin çenberi ile bir tutar. Buradaki görselliğe göre yüzüğün kaşındaki taş parlaklığı sebebiyle aya, halka kısmı da şekli yönünden feleğe benzetilmiş. Kelime aynı zamanda şiiirin ikinci anlam katmanına uygun olarak bir yakut çeşidinin de adıdır.¹⁶ Böylece taş kısmı yakut olan bir yüzük anlatılmaktadır. Ayrıca beyitte Osmanlı toplum hayatından karelerin anlatımıyla ilgili özellikler

¹⁴ "Geceyi aydınlatan mücevher ay meşalesine benzediği için, mühür feleğin çenberi ile (kendini) bir tutar."

¹⁵ şeb-çirâğ: Bir gevherdir. Gece vakti çıra gibi yanar. Şöyle naklederler ki gâv-i bahrî bazı geceler otlamak için karaya çıktıkta o gevheri ağzına beraber çıkarıp otlayacağı mevziye kor. Onun aydınlığında otlar. Ona dürr-i şebgûn dahi derler (Mütercim Âsım Efendi 2000: 766).

¹⁶ Ateş böceğine de denir. Yıldız böceği dahi derler... Bir cevheri tavsifte şeb-tab derler. Şeb-çirâğ dedikleri gibi (Mütercim Âsım Efendi 2000: 715)

de bulunmaktadır. Şeb-tâbın bir diğer anlamı ay ve kandildir.¹⁷ Çenber-i gerdün ile meş'al-i mâh ibârelerinin kullanılması Osmanlı döneminde kullanılan kandil çemberini hatıra getirmesi bakımından dikkat çekicidir. Bâkî'nin aşağıdaki beytinde böyle bir halka anlatılmaktadır.

*Devr-i meclis ki safâ câmi'inün çenberidür
Âb-ı rengîn ile kandîl-i fîrûzânı kadeh¹⁸*

Bâkî üzerine yapılan bağlamlı sözlükte beyitteki çenber kelimesinin bir anlamı da kandille ilgilidir.¹⁹ Böylelikle şiirdeki diğer anlam katmanı Osmanlı toplum yaşamından²⁰ görüntüler şiire sokulmuş olur. Günümüzdeki avize yerine kullanıldığı anlaşılan çenber kelimesi hem üzerinde kandillerin olduğu daire şeklindeki aydınlatma aracıyla hem de feleklerle ilgilidir. Meş'al-i mâh tamlamasındaki meş'al kelimesi hem ayın parlaklığı ile ilgili hem de ateşin aydınlatma aracı olarak kullanılması yönünden kandillerle ilgilidir. Tâb kelimesinin ateş anlamı, meş'al kelimesi ile; şeb-tâb kelimesinin ay anlamı, mâh kelimesi ile; şeb-tâbın kandil anlamı ise çenber kelimesi ile ilgili. Kelimelerin özenle seçildiği beyitte her kelime kendi anlam katmanı haricinde diğer anlam katmanlarında da kullanılabilir. Beyitte çizilen tabloya göre parlak yüzük taşı mübalağa sanatıyla birlikte aya ışığını verdiği için kendisini feleklerle bir tutuyor. Kelimeler arasındaki anlam ilişkisi göz önüne alındığında kelimelerin üç anlam katmanında anlamlı olarak kullanılmaları çizilen tablonun içine kelimelerin özenle yerleştirildiğini göstermektedir.

¹⁷ Şeb-tâb: (P.) (which shines by night) 1) **The moon** 2) A fire-fly; a glow-worm. 3) Very lustrous (pearl etc.) (Redhouse 1992: 114), shab-tâb: (night-light) The moon; a candle; a black cat, from her eyes shining remarkably in the night; a fire-fly; a gem (Steingass 1998: 730) .

¹⁸ "İçki meclisinin devri, hoşluk camisinin (üzeri kandillerle dolu) çenberidir. (O meclisin) parlayan kandili şarap dolu kadehtir."

¹⁹ çenber: 4) kandillerin asıldığı yuvarlak halka (Öztürk 2007: 256)

²⁰ Osmanlı toplum yaşamı ile ilgili daha geniş bilgi için. Bkz: Esmâ Şâhin (2011), Bâkî Divanı'na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı, (doktora tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., Ömer Özkan (2007), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi., Özge Öztekin (2006), *Divanlardan Yanıyan Görüntüler (XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri)*, Ankara: Ürün Yayınları., Metin And (2015),16. *Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam*, İstanbul: YKY Yayınları.

Beşinci beyitte ise yüzüğün taşının elmastan olduğu anlaşılmaktadır. Elmasın parlaklığı düşünülerek yüzük taşı elmas aynaya benzetilmiştir.

*İdüp elmâsdan âyîne vü zerden şâne
Gösterür halka yine şîve-i duhter hâtem²¹*

Dış dünyadaki gerçeklikte bir insan portresi çizen Bâkî beytini süslenen ve bu güzelliği ile belki de övünen bir genç kız imajı üzerine kurmuştur. Gösterir kelimesi, güzelliğinin çevresi tarafından farkına varılmasını isteyen insanın psikolojik durumunu yansıtmaktadır. Şiirin ilk anlam katmanında kişileştirme ile bir genç kızın elmastan ayna karşısında altın tarakla saçlarını tarayıp süslenmesi anlatılmaktadır. İkinci anlam tabakasına göre yüzüğün üzerindeki taşın ve yüzüğün halka kısmından bahsedilmektedir. Bir sonraki beyitte ise yüzük taşı tekrar değişir. Bu sefer firuze, yüzük kaşını süslemektedir.

*Fass-ı pîrûze ne hoş yaraşur anda seyr it
Oldı bir tûtüye gûyâ kafes-i zer hâtem²²*

Beytin anlatımında yüzük ile ilgili özellikler doğrudan verilmiştir. Yüzük bu sefer yeşil renkli bir taşta sahiptir. Firuze papağana, yüzük de papağanın kafesine benzetilerek oluşturulan beyitte dikkati çeken anlatım özelliklerinden biri de anlam çağrışımlarından yararlanılmasıdır. Gûyâ kelimesinin bir diğer anlamı söz söyleyen, konuşandır. Papağan ile ilgili kelimenin bu anlamı, beyitte belirgin olmamasına rağmen, beyitte kelimenin söz söyleme anlamını çağrıştıracak şekilde bir tablo çizilmektedir. Buna göre bir papağanın kafesinin etrafında toplanan insanların konuşan papağanı hayret ve şaşkınlıkla seyrettiğini söyleyebiliriz. Bâkî'nin şiirlerinde görülen şehirli konuşma dilini de bu görüntüye eklersek ne hoş yaraşur, kelime grubu kafes önünde konuşan kişilerin takdîrkârane sözlerini, seyr et kelime grubu da konuşmaya dikkat çekmek için sanki papağanı birbirlerine gösteren kişileri hatırlatmaktadır. Seyr et, aynı zamanda o dönemdeki değerli taşlarla ilgili bir inancı da yansıtır.

²¹ "Mühür elmastan ayna ve altından tarak yapıp, halka yine alımlı genç kız edasını gösterir."

²² "Ona firuze taşı ne hoş yaraşır, seyret; mühür, sanki bir papağana altın kafes olmuştur."

Firuze taşına bakanların içine ferahlık verdiği inancına²³ işaret eden bu kelime kasidenin mühür ile ilgili anlam katmanına aittir.

Beytin Osmanlı sosyal hayatını yansıtan anlamı da kuyumcuların yaptıkları yüzük, mühür ve takıları bir kafes içinde sergilemeleri dolayısıyla- sızdır. Evliya Çelebi'ye göre esnaf-ı kâfesderân olarak adlandırılan meslek erbabı, yapılan çeşit çeşit bıçak, kuşak, hançer ve gümüş eşyaları pirinç tel kafesler ardında sergiler ve bunları satarlardı.²⁴ Bu anlatıma göre mührün halka kısmı renk çağrışımından dolayı kafesin tellerine, papağan ise yine renginden dolayı firuze taşına benzetilmiştir. Yüzüklerin sergilendiği bu kafes kasidede daha açık bir biçimde şöyle anlatılmıştır.

*Ten-i sad-pâre ki şekl-i kafes-i zergerdür
Dâğlar dilde olupdur ana yir yir hâtem²⁵*

Şairin vücudu kuyumcu kafesine vücudundaki yaralar ise mühre benzetilmiş, böylelikle âşık çektiği acıları ve aşk çilesi yüzünden vücudundaki yaraları sevgilisine gösterebilecektir.

Buraya kadar mühürle ilgili görsel kompozisyon şu şekilde değerlendirilebilir: Şiir hükümdarlık alametlerinden taç ve mühür anlatılarak başlamaktadır. Konuya hükümdarlık alametleriyle giriş yapıldıktan sonra zenginliğin göstergesi Cem'in paha biçilmeyen kadehi nazara verilmiştir. Bu üç nesnenin genel özellikleri ile konuya giriş yapıldıktan sonra anlatım mühür üzerine odaklanır. Mührün değerli taşların olduğu üst kısmına (kaş) odaklanılan kasidede her beyitte farklı bir değerli taş anlatılmıştır. Birbirini takip eden beyitlerde klasik Türk şiirinin ifade özellikleriyle değerli taşların aktarılması beyitlerin anlamca birbiriyle ilgili olduğunu göstermektedir. Anlatımdaki süreklilik, mühürle ilgili

²³ ...her kişi ki sabâh uyhudan uyanup gözlerin açdukda nazarı pîrûzeyeye dokinsa ol gün ol kişünün hiçbir hâline mekrûh gelmeye ... pîrûzeyeye çok bakmak ömr artuklığına sebebdür ve göz nûrın arturup kesret-i emvâle sebebdür (Kutlar 2005: 94).

²⁴ ...**Pirinç tel kafesler** içinde günâ-gün yapılmış bıçak ve hançer ve kuşak ve gayrı gümüş âvânî eşyâları fûruht edüp kâr ederler. Bunlar seyishâneler üzre dükkânların **kafesler** içre mezkûr eşyâlar ile tezyîn edüp piyâdeleri müsellah ubûr ederler (Dankoff vd. 2006: 310).

²⁵ "Parça parça olan tenim kuyumcu kafesine dönmüştür, gönülde yer yer (açılan) yaralar ise mühür olmuştur."

katmandaki görselliği de belirginleştirmektedir. Yüzüğün üzerindeki taşların değişimini anlatan beyitlerin birbirini takip etmesi, görselliği donuk fotoğraf kareleri yerine akış içinde vermektedir. Bu durumu mühürün anlatıldığı sahnelerin değişmesi olarak görmek mümkündür. Böylece anlatımdaki kompozisyon gibi, şiirde mühürle ilgili bir görsel kompozisyon olduğu ve bunun süreklilik ve değişkenlik arz ettiği ve şiir boyunca bunu takip etmenin mümkün olduğu söylenebilir.

Nesib bölümünün hem görsel kompozisyon bakımından hem de mühürün yapıışının takip edilmesi açısından en dikkati çeken bölümü 7. beyitten sonra başlamaktadır. Buraya kadar şiirde tamamlanmış mühür yüzükler nazara verilmiş, sinemadaki sahne değişimine benzer bir biçimde her bir beyitte farklı bir mühürden bahsedilmişti. Bundan sonra ise mühürün yapıışının izleneceği beyitlerde, anlatım değişecek krallarla veya feleklerle yarışmak yerine mühür, zorluklar içerisinde eziyet çeken bir kişi olarak karşımıza çıkacaktır. Kıskançlık teması üzerine kurulmuş beyitte mühürün çelimsiz ve zayıf kalması sevgilinin dudakları yüzündendir.

*Reşk-i la'l-i leb-i dildâr kurutmuş kanın
N'ola ger böyle nahif olsa vü lâgar hâtem²⁶*

Beyitte klasik Türk şiirinde çok kullanılan sevgilisi yüzünden yemeden içmeden kesilen âşık portresi ile mühürün yapım aşamalarına geçiş yapılacaktır. Mühürün hafif olması, mühür olarak basılan kısmın inceliği aşkı yüzünden zayıflayan, çelimsiz hâle düşen âşık ile anlatılmaktadır. Daha önce güzellik ve değer bakımından taç ile boy ölçüşen, hükümdarın kudretinin göstergesi olarak anlatılan mühürün, beyitlerdeki anlatımı değişmiş, değerli taşlara sahip iken mühür zayıflamıştır. Anlatımdaki bu değişiklik mühürle ilgili yeni bir aşamaya geçildiğini gösterir. Gerçekten de bundan sonra kasidede mühürü zenginlik ve değer bakımından ele alan beyitler yerine, mühürün yapıışının zorlu aşamaları anlatılmaktadır. Öyle ki yukarıda bahsedilen anlatım özellikleri çözüldüğünde, kasidede mühürün kullanıma hazır hâle gelinceye kadar geçirdiği aşamaları görmek mümkün. Kasidenin üslup özelliği olarak, bölümlerine göre anlatımın

²⁶ "Sevgilinin lal dudaklarının kıskançlığı mühürün kanını kurutmuş (mühürü canından bezdirmiş), mühür böyle zayıf, çelimsiz olsa şaşılır mı?"

kompozisyonu da değişmektedir. Nesib bölümünün bitimiyle mühür tamamlanır ve kullanıma hazır hâle gelir. Medhiye bölümünde mühür sadrazama verilecektir yani şiirde mührün kullanım özellikleri anlatılacaktır. Şiirdeki kompozisyonun kasidede anlatılanlarla tam bir mükemmellik içinde olduğunu gösteren bu kullanım özelliği fahriye bölümünde de farklılaşacaktır. Bu bölümde artık yapım aşamasındaki zorluklar kalkmış ve buna bağlı olarak bu zorlukları anlatan hayaller, sanatlar ve benzetmeler de değişmiştir. Tabii ki buna bağlı olarak görsel kompozisyon da farklılaşacaktır.

Mührün yapısı, parçaları, parçalarının yapılışı ve özelliklerinin takip edildiği bölüm şu beyitle başlar.

*Cismine na'l kesüp farkına bir dâğ urmuş
Var ise sevdi meger yâr-ı sitemger hâtem²⁷*

Dış gerçeklik bakımından Osmanlı sosyal hayatındaki melamiler, abdallar üzerine kurgulanan beyitte na'l kesmek²⁸, sosyal tabakada abdallarla ilgili anlam taşıırken, özellikle kesmek sözcüğü ile yüzüğün halka kısmının yapımına başlanması anlatılmaktadır. Şekil yönünden yüzüğün halka kısmına uygun na'l kelimesi, yüzüğün parmağa takılan bölümünü gösterir; fark kelimesi ile de yüzüğün üst kısmına işaret edilmektedir. Yüzüğün başına dağ vurmak, başının üzerinin kor ateş ile dağlanması, bize mühür kısmının biçimlendirilmesi için ateşe sokulması, şekil verilmesi ya da taşlı yüzüklerde taşın yuvaya oturtulabilmesi için yuvanın yüksek ateşte bekletilmesini hatırlatmaktadır. Bir sonraki beyitte kesilen bu na'lin bükülüp çember hâline getirildiği görülmektedir.

*Vâd-i 'aşka düşüp taze cevân sevdi meger
Bükdi kaddin nitekim pîr-i mu'ammer hâtem²⁹*

²⁷ "Bedenine nal kesip başının üstünü de dağlamış, mühür galiba eziyet eden birini sevdi."

²⁸ Abdâllar vücutlarına nal şeklinde dağ yakarlardı. bazen bunların vücutlarına nal veya nal şeklinde teneke koyup çuvaldız gibi şişlerle etlerine tutturdıkları Cumhuriyet'e kadar her zaman görülürdü (Onay 2007: 291)

²⁹ "Meğer aşk vadisine düşüp genç bir delikanlıyı sevdi çünkü ihtiyar mühür boynunu bükte."

Bir önceki beyitte olduğu gibi mühür âşık olan kişinin özelliği ile ele alınmakta. Âşık olma motifi üzerinden gençlik ve yaşlılık durumlarının tezatlığı içinde boynu bükük kelime grubu kullanılmıştır. Boynu bükük, yaşlıktan dolayı vücudun aldığı biçim olduğu gibi kelime grubunun mecaz anlamı da geçerlidir. Üzgün, kırılmış, acınacak durumda olmak anlamlarına gelen bu deyim sevgilisinden umduğunu bulamamış bir kişinin durumunu göstermektedir. Mühür yapımıyla ilgili olarak, bükmek kelimesinin anlam çağrışımı kullanılmış. Önceki beyitte nal şeklinde kesilen yüzük artık iyice bükülmüş ve yüzük halkası olarak daire şekline getirilmiştir.

*Hasret-i la'l-i leb-i yâr ile tahsîl itmîş
Ten-i lâgar kad-i çenber ruh-ı asfer hâtem³⁰*

Son üç beyit klasik Türk şiirindeki âşık ve sevgili motifleri etrafında oluşturulmuştur. Aşk durumunun gerektirdiği tüm bu olayların sonucunda âşığın elde ettiği üç şey vardır: Çelimsiz bir beden, bükük bir boyun ve sararmış bir yüz. Klasik Türk şiirinin anlatım özellikleriyle dış gerçekliğin şiirde yansımaları sonucunda âşığın durumunun özetlendiği bu tasvirde mühür âşığı karşılamaktadır. Sevgilinin lal dudaklarının özlemi ile âşığın vücudunda meydana gelen değişiklikler izlenebilir. Bu değişiklikler tahsil etmek, kelimesi ile bildirilmiştir. Buradaki tahsil sözcüğünün kök anlamı göz önüne alındığında husule gelmek, ortaya çıkmak, belli ameliyelerle şekil değiştirmek anlamları ile âşığın aşkı yüzünden çektiği acıdan dolayı vücudundaki değişikliklerin ortaya konmasının yanında, yüzüğün kaşının konması için yüzük malzemesinin geçirdiği değişiklikler de anlatılmaktadır. Sevgilinin dudaklarının şekli mührün şekline benzemektedir. Aynı zamanda lal gibi olan dudaklar mührün kaşına konulan değerli taşla şekil ve renk bakımından da benzer. Bu yüzden terkipteki kelimeler sadece âşık olan kişinin hâlini ifade etmek için seçilmemiş, sevgilinin lal gibi olan dudaklarının özlemiyle hâlden hâle giren âşığın tek isteği, mührün kaşında yer alan değerli taşla şekil, renk, değer bakımından benzer özelliklere sahip dudağıdır. Beyitte daha sonraki aşamada mühür olarak hazırlanan yüzüğün yuvasına taşın

³⁰ "Mühür sevgilinin dudağının yakutunun özlemi ile zayıf çelimsiz bir beden, eğri bir boy ve sararmış bir yüz kazanmıştır."

konulacağı işaret edilmektedir. Bu durumda mühür yüzüklerin önce maden kısmının yapıldığı ve sonrasında taş kısmının hazırlandığını söyleyebiliriz. Kasidedeki kompozisyon birliği sayesinde, bu beyitten sonra şiirde mührün taş kısmının yapılmasıyla ilgili işlemler anlatılacaktır.

Beyitte ses bakımından ikinci mısra yüzük malzemesinin geçirdiği değişiklikleri anlam bakımından desteklemektedir. Öncelikle mısranın taktili okunmasıyla bu malzemelere teker teker dikkat çekildiği görülür. Ten-i lâgar / kad-i çenber / ruh-ı asfer / hâtem. Âşığın geçirdiği hâllerin her biri (yüzük düşünülduğünde yüzük halkasına yapılan işlemler) tefilelerle ifade edilmiştir. Tefilelerin taktili okunuşlarında hâtemin içinde bulunduğu zor durum ve çektiği sıkıntının derecesinin ses yoluyla verildiği görülebilir. İkinci olarak her bir tefilenin son kelimesi kafiye kelimesinin sesleri ile bitmektedir. R aliterasyonu Bâkî'nin şiirlerinden hareketi ve hareketteki değişim ve dönüşümü göstermesi bakımından önemliydi.³¹ Tahsil edilen bu üç özellik bir araya getirilip tefilenin sonundaki hâtem kelimesine yüklenmiştir. Son tefilenin, fa'lün biçiminde bir uzun bir kısa ses ile oluşturulması, tahsil edilen üç özelliğin iki açık iki kapalı, (fe'ilâtün) hece ile oluşturulması, bu özelliklerin son kelimeye aktarıldığını ses yoluyla da göstermektedir diyebiliriz.

*Nüsha yazdursa 'aceb olmaya bâdâm üzere
Teb-i hicrâna 'ilâc eylemek ister hâtem*³²

Mührün yapım aşamalarından yüzük kaşındaki yazının yazılışına işaret eden beyit, Osmanlı sosyal yaşamındaki batıl inancı anlatmaktadır. Onay'a göre, "sıtmayı defetmek için okurlar, sıtma bağlarlar, kağıda muska yazarak sıtmanın boynuna asarlardı. Bu muska, bâdem üzerine de yazılmış. Üç bâdem kabuğuna sıra ile için yenilmek ve kabuğu tütsü edilmek üzere muska yazılmış." Bu beyit hakkında Tahir Olgun'dan aktaran Onay (2007: 58), beyit için: "Mühür üzerinde yazı bulunması, bazılarının beyzî olması, yahut yazının o şekilde istif edilmesi dolayısıyla Bâkî hem böyle bir âdete telmih, hem de yeni bir mazmûn için o beyiti yazmış olsa gerektir." demiştir. Beyitteki anlatıma göre muskanın

³¹ bkz. 13. dipnot.

³² "Mühür, ayrılık sıtmasına deva bulmak için badem üzerine yazı (muska) yazdırsa, şaşılmaz."

yazdırılmadığı daha düşünce aşamasında olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle şiirin ikinci anlam katmanındaki mühür üzerindeki yazılara hazırlık yapıyor diyebiliriz. Sonraki beyitte ise yazıların yazılması için yüzük taşının temizlendiği görülmektedir.

*Tavk-ı zerrin takınup yine kazıtmuş kaşın
İhtiyâr eylemiş üslûb-ı Kalender hâtem³³*

Osmanlı sosyal yaşamındaki tiplerden olan Kalenderîler üzerine kurulmuş beyit, Kalenderilerin dış görünüşleri ile ilgilidir.³⁴ Boyunlarına taktıkları halka yüzüğün parmağa geçirilen kısmı, kaş ise mührün değerli taş konulan kısmıdır. Mühürlerin taşlarının pürüzsüz hâle getirilmesi için yüzeyleri, düzeltilip cilalanması kaş kazıtmak, kelime grubu ile anlatılmış. Sosyal tabakada Kalenderîlerle ilgili olan kelime grubu, mühür yapımında değerli taşın yüzeyinin şekillendirilmesi ile ilgili. Bundan sonra yüzeyi düzeltilen taşın üzerine yazı yazılmaya başlanacaktır. Mührün halka kısmı hazırlandıktan sonra sıra taşın yüzük kaşına yerleştirilmesine gelmiştir. Bundan sonraki beyitte Bâkî şehrili konuşma Türkçesini kullanarak, sosyal yaşamdaki bir olay ile bu aşamayı anlatmaktadır.

*Bu gülistânda yiter 'ârife bir gül çünkim
Takımur farkına bir dâne gül-i ter hâtem³⁵*

Sarığa gül takmanın kullanıldığı beyitte ârif kelimesi bir öncekinde Kalender ile anlam bakımından ilişkilidir. Üslûb-ı Kalender'i seçen mühür, bu beyitte ârif olarak anılmaktadır. Osmanlı toplum sahnelerinden bir kesit olarak başına gül takan insan portresi, mühürle ilgili tabakada yüzüğün kaşında bulunan değerli taşta işaret eder. Yüzüğün yapılışının izlendiği beyitlerde artık mührün kaşına taşın oturtulma sırası gelmiştir. Bu yüzden takınmak kelimesi kullanılmıştır. Gülün seçilmesi

³³ "Mühür (boynuna) altından halka geçirip yine kaşını kazıtmuş, (böylece) Kalenderlerin yolunu seçmiş. (Kalenderler gibi davranmaya başlamış.)"

³⁴ Vâhidî'nin de Tâife-i Haydariyan dediği bu zümre mensuplarının saç, sakal ve kaşları kazınmış olup yalnız bıyıkları ve tepelerinde bir tutam saçları vardır. Kalenderîler gibi yarı çıplak dolaşmaktadırlar. Yalnız bunların boyunlarında ve kulaklarından demirden halkalar vardır (Ocak 1999: 111).

³⁵ "Bu gülbahçesinde arife bir gül yeter, çünkü mühür başının üzerine bir tane taze gül takar."

taşın rengi ile ilgilidir. Beyitte kuyumculukla ilgili bir ayrıntıya da dikkat çekilmiştir. Büyük bir taş ayrıca etrafı küçük taşlarla süslenirse buna “gül yüzük” adı verilir (Koçu 1969: 247). Burada bir kelimesinin iki defa tekrar edilmesi bir dâne kelimesiyle vurgulanmasıyla gül yüzüğün hatırlatıldığı söylenebilir. Taşın yüzük kaşına oturtulmasından sonra yapımı tamamlanmış ve artık bunun kullanım aşamasına gelinmiştir.

Ayrıca bu beyitte Bâkî'nin şiirlerinde kullandığı şehirli konuşma dilinin özellikleri de dikkat çekicidir. Kaside boyunca rastladığımız anlatım özelliği ile atasözleri, günlük konuşma dili, seslenmeler şiire girmiştir. Bu beyitte ârife bir gül yeter, atasözü günümüzde ârife bir işaret yeter, olarak kullanılmaya devam etmektedir. Kasidede ilk beyitten itibaren sırasıyla kullanılan şehirli konuşma dilinin kelime ve kelime grupları şunlardır: Olursa tan mı? (2), ne hoş yaraşur, seyr it (5), kanın kurutmuş, n'ola (8, 15, 20), aşka düşüp (10), tahsil itmiş (11), aceb olmaya (12), ârife bir gül yeter (14), göz kulag oldu (16), gözün üstünde kaşın var dimesi (17), ne aceb ger ola (19), nice derya diyemem kim (21), ne aceb (23,25), sille tokınsa (33), şey li'llâhe (Allah için) (35), şol kadar irdi (39), dostum görmedüm ağzun gibi (40), gerçi nazüklük ile... dimez ammâ (41), kaçan ber-â-ber ola (44), gibi ola mı (49), hoş yaraşur, ey (51), ayakta komak (51), itmesün bir dahı (52), gerçi... ider (53), bedel olmaz buna zira (55).

Örnek gösterilen kelime ve kelime gruplarının pek çoğu günümüzde de kullanılmaktadır. Sosyal tabakaya ait bir durumu o tabakadaki insanların konuşma diliyle vermek Bâkî'nin bu kasidesinin anlatım özelliklerinden bir diğeridir. Kasidenin tümünde görülen bu üslup özelliği sayesinde Osmanlı yaşamındaki insanların sesleri, konuşma biçimleri aktarılmıştır. Böylece bir anlam katmanı olarak Osmanlı sosyal yaşamındaki görünüm, konuşma dili ile de desteklenmiş olmaktadır.

Yapımı tamamlanan mührün padişah tarafından ihsan edildiğini anlatan beyitte, devlet kuşunun yumurtasına benzeyen göz alıcı inci ile mühür dikkat çekmektedir.

*Beyza-i tâ'ir-i devletdür o dürr-i şehvâr
Âşiyân şeklini bağlarsa n'ola hâtem³⁶*

³⁶ “O iri inci devlet kuşunun yumurtasıdır, eğer mühür yuva şeklini alırsa buna şaşılır mı?”

Giriş bölümünde anlam bakımından ele alınan beyitte mührün padişahın bir lütfu olduğu hatırlatılmaktadır. Buradaki tâir-i devlet ve şehvâr kelimelerinden padişahın sadrazamları görevlendirirken mühür verdikleri, beyza kelimesinden de buyrultularda sadrazamların kendilerine has tuğraları kullandığı çıkarılır. Yapımı tamamlanan mühür, bundan sonra kullanıma hazırdır. Kasidenin ilgi çekici anlatım özelliklerinden biri ise mührün yapılışı ve kullanım aşamalarının kasidenin bölümlerine uygun olarak anlatılmasıdır. Kasidede görülen kompozisyon birliğine göre matla beytinden gürizgah bölümüne kadar olan beyitlerde mührün özellikleri anlatılmaktadır. 8. beyitten sonrasında yüzüğün parçalarının özellikleri ve adım adım mührün yapım aşamaları görülmektedir. Şiirdeki kompozisyona göre medhiye bölümüyle birlikte mühür Ali Paşa'ya teslim edilmiştir ve onun tarafından kullanılması gerekmektedir. Bundan sonra mühür ile ilgili anlatım değişecek, mühür hâline gelene kadar geçirdiği safhâlarda çekilen eziyet, zorluk veya hâl değiştirme özelliklerine beyitlerde rastlanmayacaktır. Artık mührün yapım aşamasının bittiğini ve kullanıma hazır hâle geldiğini üslup boyutunda beyitlerde takip etmek mümkündür. Bu bakımdan bir bütün hâlinde kullanıma hazır mühür gürizgah bölümünde şöyle ifade edilir.

*Göz kulag oldu ser-â-ser gözedür âfâkı
Bulalı kurb-i vezîr-i şeh-i kişver hâtem³⁷*

Göz kulak olmak deyiminin iki anlamıyla³⁸ beyit değerlendirilebilir. Deyim ilk anlamıyla kullanıldığında Osmanlı güvenlik birimlerinden pasbâna (gece bekçisi, gözcü) işaret edilmektedir. Gözetmek kelimesi ile gece bekçisine benzetildiği anlaşılan mühür, sadrazamın görevlendirme-siyle güvenliği sağlamaktadır. Ser-â-ser ve âfâk kelimeleriyle birlikte bu işin son derece iyi yapıldığını mübalağalı bir biçimde verilmektedir. Deyim korumak anlamıyla kullanıldığında vezirin aldığı kararlar, bu kararları alırken imzaladığı buyrultularla ülkeyi koruması ve bu kararları

³⁷ "Mühür padişahın vezirinin yakınlığına erişeli, göz kulak oldu, baştan başa ufukları gözetler."

³⁸ 1) Görme işitme yoluyla bilgi edinmeye çalışmak. 2) Gözetmek, korumak, bakmak. (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=göz%20kulak%20olmak&cesit=29&guid=TDK.GTS.5b5da58d816275.02848374 (E.T.: 29.07.2018)

verirken kullandığı mühre dikkat çekiliyor. Kasidenin tamamındaki beyitlerde görüldüğü üzere deyimde kullanılan kelimeler mührün şekil özellikleriyle ilgilidir. Buna göre göz yüzüğün taş kısmını, kulak ise halka kısmını karşılamaktadır. Ali Paşa'ya teslim edilen mühür ile yapılan ilk iş olarak ülkedeki huzur ve asayişin sağlandığı anlatılmaktadır.

Kasidelerde medhiye bölümünün anlatım özelliğine göre memduhun mübalağalı biçimde övüldüğü beyitler, Hâtem Kasidesi'nin medhiye bölümünde de vardır. Fakat Bâkî'nin bu kasidesinde, memduh Ali Paşa'nın övgüsü verilirken, mührün özellikleri de unutulmamış. Diğer bölümlere göre medhiye bölümüyle birlikte şiirin anlatımında değişiklikler olmuş, bu değişiklikler kullanılan dile de yansımıştır. Beyitlerin ilk mısrasında Ali Paşa ve ona ait özellikler verilirken, ikinci mısradaki Ali Paşa'nın ihsanından dolayı mühürde meydana gelen değişiklikler anlatılmıştır. Böylelikle ilk mısradaki Ali Paşa, ikincisinde ise mühür özne görevinde kullanılmıştır. Fakat medhiye bölümünde beyitlerde her ne kadar övgü de olsa, mührün değer ifade eden halka kısmı ile taş kısmına odaklanılmıştır.

Kerem-i keff-i güher-pâş-ı Ali Paşa'dan
Buldı zerrîn-kemer ü tâc-ı mücevher hâtem

Eli ihsân u 'atâ mevcin urur deryâdur
Ne âceb ger ola gark-ı zer ü zîver hâtem

Bahr-i eltâf-ı keremdür keff-i gevher-bahşî
N'ola gird-âb-sıfat ola müdevver hâtem

Nice deryâ diyemem keff-i güher-rîzine kim
Anda gavvâs-sıfat buldı güherler hâtem

“Mühür Ali Paşa'nın mücevherler saçan avucunun cömertliği sayesinde altından kemer ve mücevherle süslü bir taç takmıştır. Ali Paşa'nın eli ihsan ve bağış saçan denizin dalgaları gibidir, bu yüzden mühür altın ve mücevhere boğulsa buna şaşılmaz. Onun eli cömertlik ve lutuf denizidir bu yüzden mühür girdap gibi daire şekline girer, onun mücevher dolu eline nasıl deniz denmez ki mühür bu sayede dalgıç gibi mücevherler buldu.”

Bu bölümün diğer beyitlerinde mührün kullanım özellikleri şu şekilde verilmektedir:

Serverâ mûmlayup ism-i şerîfün saklar
Kâ'inatı ne aceb kılsa musahhar hâtem³⁹

Beyit mühürlerin balmumu ile kullanıldığını göstermektedir.⁴⁰ Ayrıca saklanmak istenen malzemelerin mumlandırılmasına da telmih yapılıyor.

Tavk-ı fermâne çeküp gerden-i teslîmlerin
Nice âzâdeleri eyledi çâker hâtem⁴¹

Osmanlı hayatında kölelerin boyunlarına halka geçirilmesi, köle olması istenen kişilere yazılan buyrultuların altına mühür vurulması, ayrıyeten fermanların halka ile bağlanması gibi konulara işaret ediyor. "Burada tavk imajını ortaya çıkaran, mühür yüzüğünün yuvarlaklığı ve halkası olmalıdır. Beyitte tavk-ı fermân ile kölelerin, emir sonucunda boyunlarına halka ve zincir takılması yahut savaşlarda alınan esirlerin boyunlarına halka takılarak köleleştirilmesi kastedilmektedir. Hükümlülerin -bilhassa idam cezasına çarptırılanların- fermanlarının boyunlarına asılması da yine beytin kapsamı içindedir. Bununla birlikte belge açısından düşünüldüğünde tavk-ı fermân, fermanların rulo hâline getirilerek üzerine halka geçirilmesine işaret ediyor olmalıdır. Bu halkanın üzerine aynı zamanda mühür vurulması gerçeğiyle beytin çağrışım kapsamı genişlemiş olmaktadır." (Şahin 2011: 87)

Görinür nakş-ı nigîninde sevâd-ı mührün
Devletün barmağına mâh-ı münevver hâtem⁴²

³⁹ "Ey vezir, mühür kainata boyun eğdirse şaşılmaz, o senin yüce ismini mumlayıp saklar."

⁴⁰ Mühür mumu, eskiden mektupları kapatmakta ve yazılı belgelere damga vurmakta kullanılan plastik malzeme. Mühür mumu ortaçağda balmumu.... hazırlanırdı... Kalıp mühürlenecek mektubun ya da yazılı belgenin üstüne tutulur, bir mum alevi ya da başka bir alev yardımıyla bir damla aktılır ve oluşan damlanın üstüne mührü içeren damga basılırdı. (*Ana Britanica* 1989: 342)

⁴¹ "Mühür teslim boyunlarını fermanın halkasına geçirip pek çok hür insanı köle yaptı."

⁴² "Yüzük taşının yazısında mührünün siyahlığı görünür, (böylece) mühür devletin parmağına parlak bir ay olmuştur."

*Yazdı hoş âyet-i Nûn ve'l-Kalem engüştünde
Ne midâd istedi ne hâme ne mistar hâtem*⁴³

*Şeref-i nâm-ı şerifünden olursa hâlî
Bulmaz ragbet-i hâlhâl-i kebûter hâtem*⁴⁴

Beyitlerdeki öncelemeler sayesinde mührün taşındaki yazılı kısma dikkat çekilmiştir. Devletin parmağında parlak bir ay olan mührün taş kısmında kullanımdan dolayı oluşan siyahlık vardır. Beytin anlam çerçevesinden mührün şekli yönünden aya benzetildiği ve dış dünyadaki gerçeklik bakımından üzerindeki lekelerin ise mürekkeple özdeşleştirildiğini söylemek mümkün. Bir sonraki beyitte üzerinde ayet yazılı başka bir mühür bulunmaktadır. Beytin anlamına göre mühür, kalem, mürekkep ve mistar istemeden bu yazıyı yazmıştır. Çünkü yazı taşa kazınmıştır. Beyit, mühürlerin üzerine hadis, şiir, güzel söz, ismin yanında ayet kazındığını gösteriyor. Son beyitte ise taş kısmında sahibinin adı yazılı başka bir mühür anlatılıyor. Birbirini takip eden bu üç beyitte aynı konunun ele alınmasıyla şair tarafından oluşturulan anlatımdaki kompozisyon birliğinin yanında görsel kompozisyonda da birlik bulunmaktadır. Bu birlik ve görüntü bakımından her beyitte yazılı kısımların değişimi sayesinde, şiirde durağan tasvirin yerine tasvirdeki hareket unsurunun ön plana çıkarıldığı söylenebilir. Bu durum bize sinema karelerinin değişimini hatırlatmakta. Ayrıca Bâkî'nin olağanüstü anlatımı sayesinde medhiye bölümünde sadece memduh kalıplaşmış benzetmeler ile övülmektedir. Memduhun övgüsünün yanında mührün özelliklerinin anlatımına da devam edilmektedir. Özellikle son beyitte bu övgü ve mühür özelliği iç içe yapılarak medhiye bölümü kuru bir anlatımdan çıkarılmış olur. Mühür, sadrazamın yüce isminin şerefinden uzak olursa güvercinlerin ayağına takılan halhal kadar bile rağbet bulamayacaktır. Sadrazamın ismini taşımayan bir mühür güvercinleri yakalamak için ayaklarına takılan halkadan (bunlar bazen kıldan yapılır) daha değersiz olacaktır. Yani sadrazamın ismini taşımayan mührün kıl kadar bir değeri bile olmayacaktır. Medhiye bölümündeki beyitlerin, şiirin genelinde

⁴³ "Mühür, nûn ve kaleme and olsun, ayetini güzel bir şekilde yazdı. (Bunu yaparken) ne mürekkep, ne kalem ne de satırları düzgünce çizmeye yarayan aleti istemedi."

⁴⁴ "Yüce adının ululuğundan uzak olursa, mühür kuşların ayaklarına geçirelen halkanın rağbetini bile bulamaz."

görülen anlatım zenginliği ile oluşturulması şiirin bu bölümünün de sanatsal ifade yollarıyla kurulduğunu göstermektedir. Böylelikle, Bâkî'nin bu kasidesinde medhiye bölümü, kasidelerde birbirine benzeyen, mekanik, yeknasak, kalıplaşmış övgü cümleleri ile dolu medhiye bölümlerinden çok çok uzaktır.

*Nâmun âfaka salar nefha-i 'ûd u 'anber
Meclis-i devletüne olalı micmer hâtem⁴⁵*

Mühürlerin bir özelliği de kokulu olmalarıdır. Beyitte bu duruma işaret edilmiştir. Şehnâme'de geçen bilgilere göre⁴⁶ mühür miske batırılarak kullanılırdı. Bu koku mührün mürekkebine katılabilir veya yüzük kaşında sıvı şeylerin taşıdığı gibi buraya koku da konabilirdi. Güzel kokular saçan micmere benzetilen mühür, mübalağalı anlatım ile sadrazamın isminini kokusunu ufuklara kadar ulaştırmaktadır. Sadrazamın isminin kokusu, mühürlerin miske bastırılarak kullanıldığını göstermektedir.

*Gerçi nâzûklık ile ağzın arar engüştün
Dimez ammâ dehenün sırrını gizler hâtem⁴⁷*

Meraklı bir insanın psikolojisini yansıtan beyitte gizlenen bir olayı merak eden engüşt mühürden, ağzın sırrını öğrenmek ister. Mühür buna izin vermez. Mührün kullanılışı ile ilgili gerçeklik dünyasında ise daha önce mürekkebe batırılan mührün kağıt ıslatılarak tekrar kullanıldığına işaret edilmektedir.⁴⁸ Parmak ile ıslatılan kağıdın üzerine daha önce

⁴⁵ "Mühür, devletinin meclisinde buhurdan olduğundan beri adını öd ve anber kokusu (gibi) ufuklara salar."

⁴⁶ Yazıcı bu mektubu bitirdikten sonra padişah altını misk ve amberle mühürledi ve - Derhal güzü çelikten olan Ferhad'ı yanına çağırdı (Firdevsi 1994: 153).

⁴⁷ "Parmağın incelikle, naziklikle ağzını ararsa da mühür ağzının sırrını gizler, sırrı söylemez."

⁴⁸ Mühür yüzüğü mektupları ve başka yazıları mühürlemeğe yarar ve mühür basma imzadan daha müteber sayılır. bunun için parmak ucu ile mührün üzerine bir az mürekkep sürülür, mühürleyecek adam başka bir parmağını dili ile ıslatır ve sonra mühür basılacak yere hafifçe sürerek, orayı nemlendirip mührü basar (Allan 1987: 359).

kullanılan mühür vurulur. Parmağın naziklikle ağzı araması mühür sahibinin kağıdı ıslatmak için parmağını ağzına götürmesiyle ilgilidir.

*Anda zehr ola vü tiryâk leb-i dil-berde
Dehen-i yâre kaçan ola ber-â-ber hâtem*⁴⁹

Beyit, yüzük kaşında güzel koku, sıvı yanında zehir taşındığı ile ilgilidir. Tarihte bu durumu örneklendirmek için, Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilip esir düşen Yıldırım Beyazid'in yüzüğünde bulunan zehri içerek intihar ettiği rivayet edilmektedir⁵⁰ (Küçükbaşçı 2013: 57). Ber-â-ber kelimesinin üst, üzeri anlamı dikkate alındığında mühür ile dil-berin dudağının üst üste olduğu imajıyla hem bu ikisinin bir arada olamayacağı anlatılmış hem de zehir içen bir insanın hareketi verilmeye çalışılmıştır.

*Koma ayakda bu masnû' u murassa' nazmı
Elde hoş yaraşur ey Âsaf-ı saf-der hâtem*⁵¹

Ayakta komak, değer vermemek, ayaklar altında bırakmak anlamıyla el kelimesi ile tenasüp oluşturacak bir şekilde kullanılmış. Her iki kelimenin beyitte kinayeli anlamları ile kullanılması beyti okurken aklımıza gelen ilk anlamlarını oluşturmaktadır. Buna göre bu süslü ve sanatlı şiire değer ver onu ayaklar altına alma; çünkü bu şiir elde, el üstüne tutulursa daha iyi olur. Burada elde tutulması şiirin okunması ile ilgili. Kelimelerin yüzüğün kullanımı ile ilgili değerlendirilmesinde, yüzük çeşitlerinden ayağa takılan yüzükler ile ele takılan yüzükler karşılaştırılmıştır. Hz. Peygamber döneminde halka şeklinde olan yüzükler kullanılmıştır. Arapçada bu yüzüklere fetha, hâlaka veya halka denmektedir.⁵² Değersizliği vurgulamak için hem deyim anlamından

⁴⁹ "Onda zehir, sevgilinin dudağında panzehir vardır, mühür sevgilinin ağzıyla nasıl beraber olur."

⁵⁰ Eski hükümdarlar yüzük kaşlarının içinde zehir sakladıkları. Esaret ve felaket anlarında bu zehirle intihar ederlermiş. delik yakutun içinde bulunan hardal danesi kadar zehirle intihar ediyorlarmış (Onay 2007: 407-408).

⁵¹ "Ey düşman saflarını delen vezir, bu sanatlı ve süslü şiiri ayakta koma (ayaklar altında bırakma), mühür elde (ele) hoş yakışır."

⁵² Hz. Âişe'nin ayaklarına taşsız yüzük takması ve Mescid-i Nebevî'de Resûlullah'ın sohbetine katılan hanımların ayak parmaklarında bu türden yüzüklerin bulunması kadınların elleri gibi ayak parmaklarına da yüzükler taktıklarını göstermektedir. (Küçükbaşçı 2013: 55)

hem de değersiz bir yüzük olan ayaklara takılan yüzükten bahsedilmiş. Bu anlamlara göre: Bu süslü ve sanatlı şiiri, ayaklara takılan kıymetsiz halka biçimindeki yüzükler gibi bırakma, çünkü bu şiir parmağa takılan mücevherle süslü yüzük gibi ele pek güzel yakışır. Beyitte âsaf-ı sâf-der tamlamasının kullanılması, sadrazamın parmağına taktığı mühürü vurgulamak içindir.

Fahriye bölümünden alınan beyitte ise Bâkî'de üslup yeniden değişmiştir. Şairlerin şiirlerini, söz söylemedeki ustalıklarını anlattıkları kasidenin bu bölümünde Bâkî, anlatımıyla bu övgüsünde haklı olduğunu göstermek ister gibidir. Artık mühür Bâkî'nin redifi hâtem olan kasidesini göstermektedir. Medhiye bölümünde olduğu gibi burada da mühürle ilgili özelliklerin aktarılmasına devam edilmektedir.

*Bulmaz dâi'resin bu güher-i nâ-yâbun
İtmesün bir dahı bu devrde zerger hâtem⁵³*

Kuyumculuk ve edebiyatla ilgili unsurların iç içe ele alındığı beytte anlam zenginliği aynı kelimelere hem kuyumculuk hem de edebiyatla ilgili anlamların yüklenmesiyle oluşturulmuştur. Aynı zamanda Bâkî'nin şiirlerindeki çağrışım ögesi bu beyitte mükemmel bir biçimde kullanılmış. Yüzük ile ilgili anlamın öne çıkarıldığı beyitte, yüzük yapımıyla ilgili makineye işaret edilmektedir. Bu makinenin anlamına ulaşabilmek için devr kelimesinin şiirde kullanılan anlam inceliğine dikkat etmek gerekmektedir. Beyitte daire kelimesi ile güher-i nâ-yâb kelimesi bize incinin delinmesi fikrini hatırlatıyor. Beyte göre görünürdeki anlam, eşsiz incinin dairesini hesaplayamayan acemi kuyumcunun bu zamanda bir daha hatem yapmamasıdır. Fakat devr sözcüğünün dönmek, dönüş, dönüp dolaşma anlamları ele alındığında kelimenin zaman anlamının dışında, başka bir anlama da işaret ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca dâ'ire ve devr kelimeleri sadece iştikak sanatı yapmak için kullanılmamıştır. Bu kelimelerdeki anlam yüzük yaparken kullanılan makinenin dönüşü ile ilgili çağrışımları vermektedir. İnci tanelerinin oluşurken kat kat olan yapıları nazara alındığında, değerli inci tanesini kırmadan delebilmek için

⁵³ "Kuyumcu bu eşsiz incinin dairesini hesaplayamaz, (bu yüzden) bir daha bu zamanda mühür yapmasın."

dönen bir düzeneğin olduğu bir makinenin kullanılması gerekmektedir. Klasik Türk şiirinde örneklerine rastladığımız bu makine çarh'dır.⁵⁴ Şiirdeki devr kelimesi çarh kelimesini çağrıştırmakta hatta onun yerine kullanılmaktadır. Çünkü anlam bakımından kuyumcu ve onun çalıştığı yerle ilgili bir tasvirin bulunduğu beyitte şair şunu söylemektedir: Bu eşsiz incinin dairesini bulamayan bir kuyumcu bu zamanda/devrde mühür yapmasın. Ya da bu makinede/çarhda/devrde/ mühür yapmasın.

Edebiyat terimi olarak kullanılan dâ'ire, aruzda bahirlerin birbirlerine olan münasebet ve yakınlığını gösteren ve bir daire üzerine yerleştirilen gruplara verilen addır (Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü 2003: 81). Vezinle ilgili terim anlamına göre, Bâkî bu güher-i nâ-yabın dairesini, yani şiirin veznini bile bulamayan kuyumcu bu zamanda bir daha mühür yapmasın derken, şiirini güher-i nâ-yâba ve kuyumcuyu ise diğer şairlere benzetmektedir. Bu devrde mühür yapmaması ise hatem redifli kaside yazmaması, kasidesini Ali Paşa'ya sunmaması ve en genel anlamıyla bir daha şiir yazmaması demektir. Kasidenin bölümlerine göre değişen anlatım özelliği dikkate alındığında devr kelimesinin beyitte okumak anlamıyla da kullanıldığı görülmektedir. Yukarıdan aşağıya okumak, müteselsilen hatm etmek anlamları bulunan kelime⁵⁵, şiirin meclislerde okunması ile ilgili. O zaman beyte, şairin fahriyesi bağlamında şu anlam verilebilir: Bâkî'nin hatem redifli kasidesinin veznini bile bulamayan acemi şâir bir daha şiir yazıp meclislerde şiir okumasın. Şiir okumanın sırayla yapıldığı da devr kelimesinin çağrışımları arasındadır. Bir sonraki beyitte ise sahte mühürlerin yapılmasıyla ilgili sahneyi görmek mümkündür.

⁵⁴ Kârhâne yedi, neferat kırk beş adeddır. Bunların ma'rifeti bir esnafa benzemezdir. Kara taşdan elmas-ı hamları pâre pâre çıkarup her parçasın kurşumlu direfşler içine koyup **adem çevirir dollablâr üzre** koyup yine kurşumdan **çarhlarda** elmas büradeleri eğüp ham elmaslar çarhlar üzre **deveran ede ede** berrak olur. Ba'dehu yine bir canibin kurşuma koyup ol tarafı dahi pak olur. Muradı üzre çâr-kuşe mi ve bâdemî mi ve şeşhâne ederse edüp pak eder görmeğe muhtac bir **çarh-ı dollablî** kârhânedir (Dankoff vd. 2006: 310)

⁵⁵ **devr**: Yukarıdan aşağıya okumak, müteselsilen hatm etmek. Bu ma'nâda ekseriyâ Kur'ân-ı Kerîmin devr ü tesellül sûretiyle tilâveti makâmında kullanılır (Mehmed Salâhî 1313: 379).

*Hâtem-i nazma bu gün kimse bu hükmi vîremez
Nice müfsidler ider gerçi müzevver hâtem*⁵⁶

Bir önceki beyitte olduğu gibi mühür yapımındaki kuyumcuların ele alındığı beyitte, diğer şairlere meydan okuma sezilmektedir. Beytin görünür anlamında pek çok kişinin sahte mühür yaptığı fakat kimsenin şiirin mührüne bu hükmü vermeyeceği bulunmaktadır. Kasidede hâtem kelimesi rediften dolayı her beyitte bir defa kullanılmıştır. 40. beyitte sevgilinin dudaklarına benzetilmiş, kasidenin tac beyti olan 50. beyitte ise, redif kastedilerek Sadrazam Ali Paşa'ya sayısız mühürlerle geldiği söylenmiştir.

*Bî'aded hâtem ile tapuna geldi Bâkî
Ki nice Rûm harâcını deger her hâtem*⁵⁷

Beyitten hâtem kelimesi ile kastedilenin redifi hâtem olan kaside olduğu ortaya çıkar. Mühür sahteciliğinin ele alındığı beyitte önceleme yoluyla hâtem-i nazm tamlaması kullanılmış. Bu tamlamanın işaretlediği anlam fahriye bölümü de dikkate alındığında, Bâkî'nin sadrazama sunduğu kasidedir. Bâkî'nin şiirini Süleymân Peygamber'in mührüne benzettiği diğer bir beyit de hâtem-i nazm terkibinin Bâkî'nin şiirine işaret ettiğini gösterir.

*Bedel olmaz buna zirâ ki senün nâmunadur
Tutamaz mühr-i Süleymân yirin âher hâtem*⁵⁸

Tamlamadaki kelimelerin anlamı dikkate alındığında şiir(in) mührü ile, kasidenin redifinin hatem olması, kasidenin bitmeye yakın olması, beğenilen bir şiir olması ve redifinin hatem olması anlamları çağrıştırılmıştır. Bu beytiyle Bâkî diğer şairlere meydan okumaktadır, bu meydan okumayı onları hafife alarak müfsid kelimesi ile gösterir. Fahriye

⁵⁶ "Gerçi ne kadar çok arabozan kişi sahte mühür yapar; fakat bugün kimse şiirin mührüne (mühür redifli şiire) bu hükmü veremez."

⁵⁷ "Bâkî sayısız mühür ile huzuruna geldi, öyle ki her bir mühür binlerce Rûm haracına bedeldir."

⁵⁸ Süleymân'ın mührünün yerini başka bir mühür tutamadığı gibi, bu kasideye de paha biçilmez çünkü senin adına yazılmıştır.

bölümünün özelliğine göre düzenlenen beyitte diğer şairlerin yazdıkları şiirler sahte mühürlere⁵⁹ benzetilmiştir. Kasidenin 57. beyti olan dua beyti ile şiir sonlandırılmıştır.

*Mûmdur mülk-i cihân sana du'âm ol ki hemân
'An-karîb eyleye Allâh müyesser hâtem*⁶⁰

Kasidenin son beyti ile mühürün son kullanım özelliği de ortaya çıkmaktadır. Korunması istenen nesnelere, balmumu ile mumlanır. Isı ile yumuşak hâle getirilen balmumunun üzerine vurulan mühür ile korunmak istenen malzemeler mühürlenir. Hemân ve an-karîb kelimeleri ile yumuşayan balmumunun tekrar katılmasından önce, zaman geçirmeden mühürün vurulması gerektiği hatırlatılıyor. Böylelikle Bâkî şiirinin son beytinde mühürün koruyucu özelliğini verirken, mühürün kapatmak anlamını da son derece zarif bir biçimde kullanarak kasidesini bitirmiştir.

Sonuç

Anlatımı, kompozisyonu ile farklı özellikler gösteren Hâtem Kasidesi, Bâkî'nin anlamı çoğaltmak için başvurduğu yollarla da farklı nitelikler taşımaktadır. Makalede anlam katmanları olarak ele alınan ve şiirdeki anlamın bizce çeşitlenmesinin ana kaynaklarından olan kullanım özelliği ile aynı beyit, farklı anlamlara gelerek okunabilmektedir. Bu anlam katmanlarının temelinde ise mühür yer almaktadır.⁶¹ Kasidenin

⁵⁹ Sanatlarının kalp-akçe kalıbı yapmak gibi, kanuna aykırı bir yolda kullanmalarına karşı (mühür yapımcıları-hakkaklerin), dükkânları polis tarafından muntazaman teftiş edilirdi. Bir mühürün taklit edilmesinin önüne geçmek için o kadar dikkat edilirdi ki, esnâfın aynı adama birbirinin tamâmiyle aynı iki mühür hakketmesi yasak idi. Bir mühür kaybolduğu zaman, hilekâr eline düşmüş ise, suiistimâlin farkına varılmak için, yeni mühürün tarihinde yahut süslerinde hafif değişiklikler yapılırdı. (Allan 1987: 361)

⁶⁰ "Dünyanın ülkeleri mumdur, sana duam Allah'ın sana kolaylıkla mühür kullanmayı (nasip) etmesidir."

⁶¹ Bu anlam katmanının varlığı ile ilgili delillerden bir tanesi de Bâkî divanının bir nüshasındaki başlık oluşturmaktadır. S1 nüshasında bulunan kasidenin başlığındaki "der vasf-ı hâtem" ibaresi şiirde mühürün özelliklerinin bulunduğuna işaret etmektedir. Müstensih tarafından eklendiği anlaşılan bu ibarenin şiirin yazıldığı dönemde şiiri okuyanlar tarafından mühürün özelliklerine vakıf olduğunu bildirmesi açısından da önemlidir. Bkz. Küçük, s. 44, dipnot.

anlatımındaki orijinallik sayesinde beyitler arasında anlam ilgileri mevcuttur. Bu anlam ilgileri beyitlerin sınırını aşmış ve bölümler kendi içlerinde değişik üslup özelliklerini taşır hâle gelmiştir. Kasidede tespit edilen iki çeşit kompozisyon türünden nazımın getirdiği kompozisyon şiirin biçim özellikleri ile ilgili olanı ve diğer kasidelerde de bu bölümlerden birkaçı bulunmaktadır. Anlatım kompozisyonu olarak ele alınan ve bu kasidede bir bütünlük arz eden üslup özelliğine göre, kasidenin bölümlerine göre şiirde anlamlı bütünlükler bulunmaktadır. Bu bütünlükler kasidenin anlatımındaki sürekliliği sağlamış ve bunun yanında anlam katmanlarındaki görselliğin ortaya çıkması, belirginleşmesi ve takip edilmesi mümkün olmuştur.

Kasidenin izlenebilir anlatım özelliği sayesinde, şiirdeki anlam tabakalarında anlatılan mührün tüm özellikleri (şekli, kullanılan taşlar, yapım aşamaları, kullanım özellikleri) takip edilebilir seviyededir. Öyle ki mührün yapımının aşamaları, mühürde kullanılan malzemeler, mührün özellikleri kasidenin bölümlerine göre değişik anlatım olanaklarıyla bir arada verilmiştir. Sanki bu yönüyle kaside bir zanaatkârın kullanım kılavuzu, el kitabını anımsatmaktadır. Kasidenin bir diğer anlatım özelliği bölümlere göre mührün gelişiminin takip edilebilmesidir. Nesib bölümünde mühürde kullanılan malzemeler ve aşama aşama yapılışı anlatılırken, medhiye bölümünde ise mührün kullanımı ve kullanım sırasındaki özellikleri verilmiştir. Böylelikle yapımı tamamlanan mühür, sadrazama teslim edilmiş ve sadrazamın gücünü, yetkinliğini gösteren bir araç konumuna yükselmiştir. Fahriye bölümünde ise mühür Bâkî'nin şiir gücünü gösteren bir vasıta hükmündedir. Kasidenin bölümlerine göre mührün yapımı, kullanımı ve özelliklerinin takip edilecek biçimde anlatılması üslubun yetkinliğini göstermesi açısından da önemlidir.

Kasidede anlatılan mühür diğer anlam katmanları ile birlikte verilmiştir. Anlamca birbiriyle iç içe olan katmanları keskin hatlarla birbirinden ayırmak olanaksızdır. Zaten bize göre kasidenin anlam zenginliği bakımından en başarılı beyitleri bunların hepsinin bir arada bulunduğu beyitlerdir. Kasidenin anlatımı üzerine çıkardığımız sonuçlardan bir tanesi de aynı konu etrafında dönen (bu kasidede mühür) şiirlerde, şairin şairlik gücünü ortaya çıkaran, anlam tekrarına düşmeden ve nazım biçiminin gerektirdiği ölçüleri aşmadan, anlatılmak istenenin

verilmesidir. Hâtem Kasidesi'nde anlatılmak istenenin çok çeşitli biçimlerde verildiği görülmektedir. Bunu sağlayan ise beyitlerdeki anlam katmanlarının varlığı ve bunların birbiriyle son derece uyumlu olmasıdır. Fahriye bölümünde kasidenin biçim özelliklerine göre kendi şiirini öven şair, aynı zamanda Osmanlı toplum yaşamından bir kesiti sunabilmekte, diğer taraftan mührün özelliklerini anlatabilmekte, seslerin anlam özelliklerine dikkat ederek, anlamı pekiştirip görselliği ön plana çıkarabilmekte ve bütün bunları yaparken klasik Türk şiirinin şairi kısıtlayan, vezin, kafiye kullanımlarında da başarılı olabilmektedir. Bütün bunları şiirlerinde ancak Bâkî gibi bir söz sultanı bir araya getirebilirdi.

Bâkî'nin kasidesinde görülen çok katmanlılık, beyitlerinin çok anlamlılığını ortaya çıkarmıştır. Anlam çeşitliliği ise şairin sanatçı kişiliği doğrultusunda kullandığı bazı anlam araçları ile ilgilidir. Bâkî'nin şiirleri için söylenen şiirlerindeki biçim kusursuzluğu, anlama dayalı söz sanatlarına (iham, tevriye, mecazlar) yer vermesi çok anlamlılığı ortaya çıkaran etmenlerden birkaçı. Bunlara kasidede görülen kelimeler ve kelimeler arasındaki anlam ilişkilerinden doğan çağrışım ve seslerin anlamı destekleyecek ve yönlendirecek biçimde kullanımı da eklenince anlam katmanlarında kullanılan bu araçlar sayesinde şiirin anlam evreninin genişlediği ortaya çıkacaktır.

Bütün bu özellikler bir araya toplandığında Hâtem Kasidesi'nin, kasidenin biçim ve anlatım olanaklarından farklı özellikler taşıdığı görülebilmektedir. Medhiye bölümlerinin mekanik, yeknesak sadece memduhun özelliklerinin abartılı bir biçimde ortaya konduğu bölüm olmadığı, nesip bölümünde veya kasidenin tamamında beyitlerin teker teker ele alınıp değerlendirilmesinin bu kaside için uygun olmadığı, en genel anlamıyla kasidenin sadece caize almak için yazılan bir şiir türü olmadığı söylenebilir. Ayrıca özelde kaside genelde herhangi bir yazılı sanat eserini, oluşturulduğu toplumun kültür, sosyal tabaka, yaşam biçiminden ayrı düşünmek olanaksızdır. Kasideye olan bakış açımızı değiştirdiğimizde onda saklı güzellikleri daha rahat bir şekilde görebileceğimizi düşünmekteyiz. Çalışmada kasidenin tümüne olan bakış açısı sayesinde kasidenin anlatımındaki orijinallik, anlatımdaki süreklilik, kaside bölümlerine göre değişen anlatım özellikleri, anlatımdaki görselliğin akış içinde verilmesi gibi pek çok üslup özelliği belirlenebilmiştir.

Hâtem Kasidesi'nde bir zanaatın uygulanışını, Osmanlı sosyal hayatındaki insanları, batıl inançları, Osmanlı yönetiminde kullanılan araç gereçleri, toplumsal tabakadaki insanların ruh hâllerini, şehirli konuşma Türkçesini, yüzük ve yüzük çeşitlerini, değerli taşlar ve onlarla ilgili inanışları, sesi, şiirin sesini kısacası bütün Osmanlı toplumunu görmek mümkündür.

Kaynakça

- ALLAN, J. (1979), "Mühür", *MEB İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ALLAN, J. (1987), "Hâtem", *MEB İslam Ansiklopedisi*, V, 1. Kısım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- DANKOFF, Robert, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (2006), *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- FİRDEVSİ, (1994), *Şehnâme*, II, (Çev. Necati Lugal), İstanbul: MEB Yayınları.
- KAPLAN, Hasan (2013), *Bâkî'nin Ses Dünyası*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KURNAZ, Cemal (1998), "Hümâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII, Ankara: TDV Yayınları, s. 478.
- KUTLAR, F. Sabiha (2005), *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*, Ankara: Öncü Yayınevi.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Divânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜÇÜKAŞÇI, Sabri Mustafa (2013), "Yüzük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV, İstanbul: TDV Yayınları, s. 55-57.
- KÜTÜKOĞLU S., Mübahat (2006), "Mühür", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI, İstanbul: TDV Yayınları, s. 530-531.
- MEHMED SALÂHÎ (1313), *Kâmûs-ı Osmânî*, III, İstanbul: Mahmûd Beg Matbaası.
- "Mühür Mumu" (2004), *Ana Britanica*, XVI, s. 342.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ (2000), *Burhân-ı Kâti'*, (Haz. Mürsel Öztürk - Derya Örs), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- OCAK, Ahmet Yaşar (1999), *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler, (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ONAY, Ahmet Talat (2007), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- REDHOUSE, S. James W. (1992), *Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat (2008), "Meyve Redifli Gazeller", *Turkish Studies*, III/5, s. 321-344.
- STEINGASS, F. (1998), *A Comprehensive Persian-English Dictionray*, Beirut: Librairie du Liban Publishers.
- ŞAHİN, Esmâ (2011), *Bâkî Divanı'na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TUNÇ, Sema, Emine Yeniterzi (2013), "Divan Şiirinde Mühür", *Turkish Studies*, VIII/ 1 , s. 2633-2650.
- Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, (2003), II, s.81.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1995), "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dair", *Bellekten*, V/17-18 Ankara: TTK Yayınevi, s.101-157.
- <http://www.erospirlanta.com/icerik/pirlanta-ozellikleri> (E.T.: 01.07.2018).
- <https://www.thalespirlanta.com/pirlantahakkinda-merak-ettikleriniz/pirlanta-sozlugu-97.htm> (E.T.: 01.07.2018).
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=göz%20kulak%20oImak&cesit=29&guid=TDK.GTS.5b5da58d816275.02848374 (E.T.: 29.07.2018).

Ekler:

44

SABAHATTİN KÜÇÜK

— 19 —

Kaşîde-i Bâkî berây-ı Destür-ı ekrem 'Alî Pâşâ*

Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün

- 1 Zer ü gevherle kılup zîver-i efser hâtem
Zîb ü zînetde geçer hem-ser-i Kayser hâtem
- 2 Nâm ile tutdı cihân mülkin olursa tân mı
Mâlik-i Câm-ı Cem ü tâc-ı Sikender hâtem
- 3 Meş'âl-i mâhdur ol gevher-i şeb-tâb meger
Geçinür çenber-i gerdün ile hem-ser hâtem
- 4 İdüp elmâsdan âyîne vü zerden şâne
Gösterür halka yine şive-i duhter hâtem
- 5 Faşş-ı pîrûze ne hös yaraşur anda seyr it
Oldı bir tûtiye güyâ kafes-i zer hâtem
- 6 Tâ ki bennâ-yı kader yapıdı sa'âdet kaşrın
Oldı ol tâk-ı felek-rîf ate manzar hâtem
- 7 Halkadur devr-i kadeh la'l şarâb-ı gül-gün
Rind-i mey-h'âreye hoşdur tolu sâgar hâtem
- 8 Reşk-i la'li lebi dil-dâr kurutmış kanın
N'ola ger böyle nahîf olsa vü lâgar hâtem
- 9 Cismine na'l kesüp farkına bir dâğ urmuş
Var ise sevdi meger yâr-ı sitem-ger hâtem

19. Ü1.12b, Ü2.8a, Ü3.12a, Ü4.18a, Ü5.16b, Ü6.12b, F1.11a, K.11a, M.11b, S1.10b, S2.5a.

Başlık : * Ü5. Ve fi medhihi eyzan M Eyzan fi medhi Pâşâ-yı merhûm u mağ-für K Kaşîde-i diger berây-ı Vezîr-i a'zam 'Alî Pâşâ raḥimehu'llâh S1 Der-vaşf-ı hâtem u medhi merhûm Vezîr-i a'zam 'Alî Pâşâ S2

- 1 (a) gevherle: gevher ki Ü6
- 4 -Ü1 Ü3.
- 5 Ü2'de 4. beyitle yer değiştirmiş.
- 5 (a) pîrûze : firûze Ü3
- 7 (a) la'l : la'li F1
- 8 (b) nahîf : za'îf F1
- 9 -Ü3.

BÂKİ DİVÂNI

45

- 10 Vâdî-i aşka düşüp taze cevân sevdi meger
Bükdi kıddin nitekim pîr-i muammer hâtem
- 11 Hasret-i la'î-i leb-i yâr ile tahşil itmiş
Ten-i lâgar kad-i çenber ruḥ-ı aşfer hâtem
- 12 Nuşha yazdursa aceb olmaya bādâm üzre
Teb-i hicrâna ilâc eylemek ister hâtem
- 13 Tavḳ-ı zerrîn taḳınup yine kazıtmış kaşın
İhtiyâr eylemiş üslûb-ı Kâlender hâtem
- 14 Bu gül-istânda yiter ârife bir gül çünkim
Taḳınur farkına bir dâne gül-i ter hâtem
- 15 Beyza-i tâ'ir-i devletdür o dürr-i şeh-vâr
Âşiyân şeklini bağlarsa n'ola ger hâtem
- 16 Göz kulağ oldu ser-â-ser gözedür âfâkı
Bulalı kurb-i vezîr-i şeh-i kişver hâtem
- 17 Gözün üstinde kaşuñ var dimedi kimse dahı
İdeli hizmet-i Pâşâ-yı dil-âver hâtem
- 18 Kerem-i keff-i güher-pâş-ı Âli Pâşâdan
Buldı zerrîn-kemer ü tâc-ı mücevher hâtem
- 19 Eli ihsân u âtâ mevcin urur deryâdur
Ne aceb ger ola ğark-ı zer ü ziver hâtem
- 20 Baḫr-i elṭâf-ı keremdür keff-i gevher-baḫşı
N'ola gird-âb-şîfat olsa müdevver hâtem
- 21 Nice deryâ diyemem keff-i güher-rîzine kim
Anda ğavvâş-şîfat buldı güherler hâtem
- 22 Var ise necm-i hidâyetdür o faşş-ı rüşen
K'olur anuñla nice sâlike reh-ber hâtem

15 -Ü₃15 (b) ger : her S₁16 Ü₂'de 15. beyitle yer deĝiştirmiş.20 (a) elṭâf-ı : elṭâf u Ü₆ M K (b) oisa : ola S₁22 Ü₂'de 21. beyitle yer deĝiştirmiş.22 (b) K'olur anuñla nice : Ki olur anuñ ile Ü₁ Ü₂

- 36 Feth-i bâb-ı keremi her ki kapuñdan bilmez
İhtiyacı eline halka-i her der hâtem
- 37 Şol kadar irdi hedâyâ şeref-i medhûñle
Ki benân-ı kalemüm oldu ser-â-ser hâtem
- 38 Tuħfe-i bezmün için bu ğazel-i rengini
Levh-i zerrine yazup eylesün ez-ber hâtem
- 39 Eyleyüp ʿayş-ı hayâl-i leb-i dil-ber hâtem
Câm-ı zerrin ile çeksün mey-i aħmer hâtem
- 40 Şek-i hâl ü dehenün hâtem-i pürûze nigîn
Döstüm görmedüm ağzuñ gibi hõş-ter hâtem
- 41 Gerçi nâzûklik ile ağzın arar engüştün
Dimez ammâ dehenün sırrını gizler hâtem
- 42 Ten-i şad-pâre ki şekli-i kafes-i zer-gerdür
Dâğlar dilde olupdur aña yir yir hâtem
- 43 Hâsret-i laʿl-i lebün bağrını pür-hün itmiş
Dâğ yakmağa komış gögsine aħger hâtem
- 44 Anda zehr ola vü tiryâk leb-i dil-berde
Dehen-i yâre kaçan ola ber-â-ber hâtem
- 45 Dehen-i teng-i dil-âvizüñe beñzer bulsa
Hâl-i müşgin ile ger hañt-ı muʿanber hâtem
- 46 Düşse âyinesine pertev-i nûr-ı haddün
Vire hürşid-i cihân-tâb gibi fer hâtem
- 47 Sînemün dâğı ile cism-i dü-tâ-yı zerdüm
Kıldı engüşt-i belâda beni bir zer hâtem

40 (a) hâl ü : hâl-i Ü₁ Ü₂ Ü₃ S₂ (b) görmedüm : görmedi Ü₆

41 (b) gizler : şaklar Ü₃

43 (b) gögsine : cismine S₂

44 -Ü₁ Ü₂ Ü₃ Ü₄ F₁ S₁ S₂.

45 (a) Dehen-i teng-i dil-âvizüñe : Dehenün teng-i dil-âvizine Ü₄ (b) müşgin ile : müşginüne S₁

46 -Ü₁ Ü₃

47 (a) zerdüm : kaddüm S₁ (b) belâda : belâya Ü₄ S₂

48

SABAHATTİN KÜÇÜK

- 48 Şararup miḥnet ile beñzi kızarmış çeşmi
Var ise baht-ı siyeh-kâruma ağlar ḥâtem
- 49 La^l-i dil-dâr gibi ola mı ḥandân yâkût
Dehen-i yâr gibi kanı suḥan-ver ḥâtem
- 50 Bî[‘]-aded ḥâtem ile ṭapuña geldi Bâķī
Ki nice Rûm ḥarâcını deger her ḥâtem
- 51 Koma ayakda bu maşnû[‘] u muraşsa[‘] nazmı
Elde ḥoş yaraşur ey Aşaf-ı saf-der ḥâtem
- 52 Bulmaz dâ’iresin bu güher-i nâ-yâbuñ
İtmesün bir daḥı bu devrde zer-ger ḥâtem
- 53 Ḥâtem-i nazma bu gün kimse bu ḥükmi viremez
Nice müfsidler ider gerçi müzevver ḥâtem
- 54 Bedel olmaz buña zirâ ki senüñ nâmuñadur
Ṭutamaz mühr-i Süleymân yirin âḥer ḥâtem
- 55 Tâ bu eyvân-ı muraşsa[‘] kemer-i ‘âlîde
Ṭaqa engüşṭ-i hilâle meh-i enver ḥâtem
- 56 Mesned-i şadr-ı vezâretde ser-efrâz olasın
Kıla teslim şehensâh-ı muzaffer ḥâtem
- 57 Mûmdur mülk-i cihân saña du[‘]âm ol ki hemân
‘An-ķarîb eyleye Allâh müyesser ḥâtem

48 Ü2’de 46. beyitle yer değiştirmiş.

48 (b) siyeh-kâruma : siyeh-kârna Ü4

50 (a) ṭapuña : ḳapuña Ü1 Ü6 F1 S2 (b) ḥarâcını : ḥarâcına Ü1 Ü2 F2 S1 S2 çerâġına
Ü3

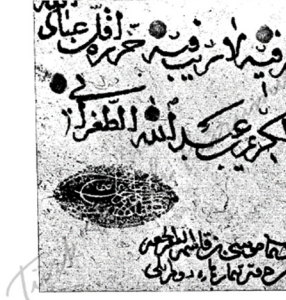
52 (a) Bulmaz : Bulamaz Ü5 S1 S2

53 (a) viremez : virmez Ü4 Ü5

56 (b) teslim : ta‘lîm Ü6

57 -Ü1 Ü2 Ü3 Ü4 F1 S1 S2

Lee. LXXXIX

IX — Kanunî Sultan Süleyman'ın Veziriazamdaki mührü
[bir vakiiyenin sonunda]

Belleten : C. IV

Fâtiḥ
Sultan
Mehmed'in
"Gül Koklayan
Fâtiḥ"
portresinde
parmaklarındaki
mühür
yüzükle
okcu yüzüğü
(TSM, Hazine,
nr. 2153, vr. 10^a)

56

Küçükaşçı, Sabri Mustafa: "Yüzük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV, (Ankara 2013), s. 56.

XVI.yüzyılda bir Batılı ressamın göre bir grup Kalenderi
(XVI. yüzyılda İstanbul: Kent-Saray-Gitünlük Yaşam, İstanbul 1963, Akbank Yayını)

Ocak, Ahmet Yaşar: *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler, (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1999. **RESİMLER, FOTOĞRAFLAR, HARİTALAR.**